

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS KATEDRA

Viktorija Pukėnaitė
Literatūros antropologijos ir kultūros kursas

Užkalbėtojo pasaulėjauta Rytų Lietuvoje XXI a.: asmenybės ir vaidmens santykis
Magistro darbas

Darbo vadovė dr. Daiva Vaitkevičienė

Vilnius, 2016

Viktorija Pukėnaitė, *Užkalbėtojo pasaulėjauta Rytų Lietuvoje XXI a.: asmenybės ir vaidmens santykis*, vadovė dr. Daiva Vaitkevičienė, VILNIAUS UNIVERSITETAS, LIETUVIŲ LITERATŪROS KATEDRA, 2016, 43 p.

Pagrindiniai žodžiai: užkalbėtojas, užkalbėjimai, Rytų Aukštaitija, Švenčionių rajonas, Ignalinos rajonas.

Užkalbėtojo vaidmuo ir reikšmė užkalbėjimų tradicijoje labiausiai išryškėja analizuojant pačių užkalbėtojų pasakojimus. Užkalbėtojų pasakojimus reikšmingai papildo kitų tradicijos dalyvių mintys ir įžvalgos apie užkalbėtojus ir užkalbėjimų tradiciją. *Magistro darbo objektas* – aktyviai praktinę veiklą vykdantys Rytų Aukštaitijos regiono užkalbėtojai. Darbe nagrinėjama ne užkalbėjimų tekstų problematika, kuri lietuvių mokslininkų jau daug tyrinėta, o užkalbėjimų atlikėjas – užkalbėtojas. Pagrindinė *keliamo problema* – mažai tyrinėta ir analizuota užkalbėtojų vieta užkalbėjimų tradicijoje, neatskleistas jų asmenybės ir vaidmens bendruomenėje santykis. *Pagrindinis magistro darbo tikslas* – išnagrinėti užkalbėtojo asmenybės ir socialinio vaidmens santykį, atskleisti užkalbėjimų atlikėjo savivoką bei aktualizuoti užkalbėtojo reikšmę užkalbėjimų tradicijoje. Darbu siekiama atkreipti dėmesį, kad be užkalbėtojų vaidmens bendruomenėje analizės, užkalbėjimų tradicijos tyrimai nėra objektyvūs.

TURINYS

ĮVADAS	3
1. TYRIMO PROSPEKTAS	6
1.1. Tyrėjo pozicija	6
1.2. Atlikto tyrimo aplinkybės ir rezultatai	7
1.3. Keli užkalbėtojų tipai	10
2. UŽKALBĖJIMŲ PERDAVIMO TRADICIJA	15
2.1. Užkalbėjimų perėmimo motyvacija	15
2.2. Užkalbėjimų perdavimo dilema	18
3. UŽKALBĖTOJO KASDIENYBĖS STUDIJA	21
3.1. Reklamos vengimas: savigynos išraiška ar privatumo siekis?	21
3.2. Santykis su lankytojais	23
3.3. Santykis su kitais užkalbėtojais	29
3.4. Užkalbėtojas namų žmonių grupėje	30
3.5. Santykis su kitais bendruomenės nariais	33
VIETŲ IŠVADŲ	38
LITERATŪROS SĄRAŠAS	40
SUMMARY	42
PRIEDAI	43

IVADAS

Lietuvių užkalbėjimų tyrimuose užkalbėjimų atlikėjas retai tampa tiesioginiu tyrinėjimo objektu. Pasak M. Romanovos, *netekstiniai liudijimai dažniausiai nėra tyrinėjami, ir dėl šios priežasties iškreipiamas realiai gyvavusios (arba tebegyvuojančios) tradicijos vaizdas*¹. Siekiant tradiciją tyrinėti iš užkalbėtojo perspektyvos, pasirinkta *magistro darbo tema – Užkalbėtojo pasaulėjauta Rytų Lietuvoje XXI a.: asmenybės ir vaidmens santykis* – nagrinėjama analizuojant užkalbėtojų pasakojimus. Nemažai tyrimui naudingų žinių pateikia ir pokalbiai su kitais tradicijos dalyviais (besilankančių pas užkalbėtojus ar kitaip su šia tradicija susijusių žmonių) apie užkalbėtojus, užkalbėjimų tradiciją jų bendruomenėje.

Magistro darbo objektas – aktyviai praktinę veiklą vykdančios Rytų Aukštaitijos regiono užkalbėtojai. Darbe nagrinėjama ne užkalbėjimų problematika, kuri lietuvių mokslininkų jau daug tyrinėta, o užkalbėjimų atlikėjas – užkalbėtojas. Objektui tyrinėti pasitelkiama 2013–2016 m. darbo autorės surinkta medžiaga, susidedanti iš užkalbėtojų interviu ir glaudžiai su tradicija susijusių (žmonių, kurie pas juos lankėsi ir buvo gydomi užkalbėjimais, šeimos, bendruomenės narių), bet užkalbėtojo ar tyrėjo pozicijos neužimančių asmenų, liudijimų.

Pagrindinė *magistro darbe keliami problema* – mažai tyrinėta ir analizuota užkalbėtojų pozicija užkalbėjimų tradicijos kontekste, neaktualizuotas jų asmenybės ir socialinio vaidmens santykis. Svarstant šį ir kitus probleminius klausimus bus remiamasi antropologijos ir folkloristikos tyrimo metodais, leisiančiais išgirsti patį užkalbėtoją ir padėsiančiais geriau pažinti užkalbėjimų atlikėją, geriau suprasti šią tradiciją.

Pagrindinis *magistro darbo tikslas* – remiantis lauko tyrimo metu surinkta medžiaga ir įgyta patirtimi, aprašyti ir analizuoti užkalbėtojo asmenybės ir socialinio vaidmens santykį, atskleisti asmens, kaip užkalbėjimų atlikėjo, kuris yra tradicijos išlikimo garantas, savivoką bei aktualizuoti užkalbėtojo vaidmens reikšmę užkalbėjimų tradicijoje. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie *uždaviniai*:

1. gilinantis į tyrimo metu surinktą medžiagą pateikti užkalbėtojų pasaulėjautos interpretaciją iš tyrėjo perspektyvos;
2. atskleisti užkalbėtojo asmenybės ir socialinio vaidmens santykį;
3. analizuoti užkalbėjimų perdavimo tradiciją;

---

¹ ROMANOVA, Marija. *Lietuvos rusų sentikių užkalbėjimai: formavimasis ir raida*, daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: 2007. P. 5–6.

4. aktualizuoti užkalbėtojo kasdienybę ir santykius su kitais tradicijos dalyviais;
5. išryškinti aspektus, atskleidžiančius užkalbėtojo reikšmę tradicijai;
6. išryškinti autentiškų pasakojimų svarbą nagrinėjant užkalbėjimų tradiciją.

Magistro darbo struktūra. Darbas suskirstytas į tris pagrindines dalis:

- *Tyrimo prospektu* pavadintoje dalyje pristatoma tyrėjo pozicija, supažindinama su atlikto lauko tyrimo aplinkybėmis ir apibendrinama surinkta medžiaga, išsamiau apibūdinamos ir analizuojamos tyrimo metu išryškėjusios užkalbėtojų grupės, pateikiama tokio perskyrimo motyvacija;
- antrojoje dalyje *Užkalbėjimų perdavimo tradicija* analizuojama užkalbėjimų perėmimo motyvacija ir svarstomas probleminis klausimas dėl žinių perdavimo galimybių;
- *Užkalbėtojo kasdienybės studija* – trečioji darbo dalis, kurioje aktualizuojama užkalbėtojų pozicija dėl atlygio ir noras išlikti periferijoje, atskleidžiama užkalbėtojų nuomonė apie kitus tokia veikla užsiimančius žmones, analizuojami užkalbėtojų santykiai su lankytojais, artimaisiais, kitais bendruomenės nariais.

Pagrindinė literatūra. Atskirų studijų apie Lietuvos užkalbėtojus dar nėra išleista, todėl rengiant magistro darbą daugiausia naudotasi Daivos Vaitkevičienės sudarytu užkalbėjimų tekstų rinkiniu *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*, Linos Būgienės straipsniu *Rytų Lietuvos kultūrinė tradicija: keli užkalbėtojo paveikslo bruožai* ir Marijos Romanovos daktaro disertacijos santrauka *Lietuvos rusų užkalbėjimai: formavimasis ir raida*. Antropologinė tyrėjo pozicija buvo grindžiama Claude'o Lévi-Strausso, Louiso Dumonto, Marvino Harrisio, Michaelio Howardo ir kitų teoretikų įžvalgomis. Vertingų žinių apie pasaulio užkalbėjimų tradicijos tyrimus suteikė tarptautinio žurnalo apie užkalbėjimų tradiciją *Incantatio* (angl. *An International Journal on Charms, Charmers and Charming*) straipsniai.

Temos aktualumą lemiantys veiksniai:

- anksčiau daugiausia tyrinėti tik užkalbėjimų tekstai, o jų pateikėjų – užkalbėtojų – pozicija jų vykdomos veiklos atžvilgiu nebuvo išsamiau nagrinėta. D. Vaitkevičienės straipsnyje

teigiama: *Lietuvių užkalbėjimų tradicija iki šiol beveik visai netyrinėta kaip socialinis reiškinys*²;

- ankstesni tyrimai buvo atlikti iš mokslininko pozicijos – pateiktas išorinis požiūris iš vienos, tyrinėtojo, pusės. Norint suprasti šią tradiciją, perprasti užkalbėtojo pasaulėjautą bei atskleisti asmenybės ir vaidmens santykį, siekta vertinti ir suprasti paties užkalbėtojo poziciją, įsiklausyti į jo pasakojimus. Geriau identifikuoti ir atskleisti užkalbėtojo kasdienybę, pasaulėžiūrą, asmens ir socialinio vaidmens santykį padėjo tradicijos liudinininkų (užkalbėtų ar užkalbėtojus pažįstančių žmonių, kuriems ši tradicija yra artima) pasakojimai apie patį užkalbėtoją ir užkalbėjimų tradiciją apskritai;
- Rytų Aukštaitijos regionas tyrimui buvo ypač parankus dėl gyvybingos užkalbėjimų tradicijos – Švenčionių ir Ignalinos rajonuose 2013 m. rasta 11 užkalbėtojų, kurie savo veiklą vykdo iki šiol. L. Būgienė pažymi, kad šiuose rajonuose, ypač Švenčionių, užkalbėjimų tradicija tebėra gyvas socialinis reiškinys: *jie vis dar yra aktyviai praktikuojami, žmonės dažnai dėl įvairiausių problemų kreipiasi į užkalbėtojus*³. Tą liudija ir faktas, kad daugiausia gydomųjų užkalbėjimų mūsų šalyje surinkta būtent Rytų Lietuvoje. Apie kitų regionų tradicijos gyvybingumą kalbėti sunku dėl anksčiau D. Vaitkevičienės pateiktos priežasties.

Teoriškai ir praktiškai darbas naudingas dėl sudarytos galimybės surinkta medžiaga ir gautais rezultatais naudotis toliau vykdant užkalbėjimų tradicijos tyrimo darbus. Tikimasi, kad darbe pateikta medžiaga paskatins tyrėjus plačiau aptarti įvairesnius užkalbėjimų tradicijos aspektus.

---

² VAITKEVIČIENĖ, Daiva. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. 46 p.

³ BŪGIENĖ, Lina. *Rytų Lietuvos kultūrinė tradicija: keli užkalbėtojo paveikslo bruožai*. Tautosakos darbai XL, 2010. P. 67.

1. TYRIMO PROSPEKTAS

1.1. Tyrėjo pozicija

Magistro darbe analizuojami duomenys surinkti lauko tyrimo metu. Tokio pobūdžio tyrimas, remiantis vienu žymiausių šiuolaikinių JAV antropologų Cliffordu Geertzu, turi siekti *tiršto aprašymo* (angl. *thick description*) – kuo detalesnio, kruopštesnio fiksavimo to, kas pastebima. Tokį aprašymą parengti galima gyvenant tarp stebimųjų, įvaldžius kalbą, kuria jie šneka, perpratus jų gyvenimą. Analizuojant surinktus duomenis nuo smulkesnių reiškinių tyrimo pereinama prie apibendrinančių išvalgų. *Kalbant apie socialines reprezentacijas, į kurias ir nukreiptas tyrimas, aišku, jog stebėtojas, būdamas tų socialinių reprezentacijų subjektas, yra neatsiejamas nuo to, kas stebima*⁴. Taigi antropologui tenka ne tik tarpininko, bet ir dalyvaujančio stebėtojo vaidmuo: jis turi ne vien stebėti, bet dalyvauti stebimoje aplinkoje, kad galėtų bendrauti, palaikyti ryšį su analizuojama bendruomene.

Nors lauko tyrimo metu siūloma ilgą laiką būti tiriamoje bendruomenėje, tačiau minėtu atveju tyrėjo ryšiai su analizuojama grupe iš dalies gali pateisinti pavienius susitikimus: kilęs iš tos pačios socialinės ir kultūrinės aplinkos, tyrėjas gerai žino auditorijos gyvenimą. Be to, užkalbėjimų tradicijos tyrėjas šiuo atveju susiduria su šiuolaikiniam antropologui ypač dažnai kylančia problema, kai nėra vieno lokalaus centro ir tyrimui reikalingi žmonės gyvena skirtingose vietose.

Lauko tyrimo metu taip pat rekomenduojama vengti klausimynų, tačiau tolesniam užkalbėjimų tradicijos Rytų Aukštaitijoje tyrimui tai buvo būtina. Siekiant išsiaiškinti detalesnę informaciją apie užkalbėjimus, jų atlikimą ir kt., klausta įvairių aktualių klausimų, kurie net po kelių anksčiau įvykusių pokalbių liko neatsakyti. Apskritai dauguma kalbintų užkalbėtojų nebuvo linkusios pasakoti apie praktikuojamą veiklą, jų gyvenimo pasakojimas taip pat nebuvo glaudžiai su tuo susijęs. Apie žinomus užkalbėjimus dažniausiai pasakota paklausus, taip pat respondentui prisiminus, kad tyrėjui įdomiausia su užkalbėjimais susijusi informacija. Vadinasi, pasakojimas apie tokią praktiką nėra įsitvirtinęs kaip naratyvas: dažniausia tai sąmoningai arba nesąmoningai pateiktas neapgalvotas, fragmentiškas pasakojimas apie vykdomą užkalbėjimų praktiką.

---

⁴ DUMONT, Louis. *Esė apie individualizmą: modernioji ideologija antropologiniu požiūriu*. Vilnius: Baltos lankos, 2002. P. 13.

1.2. Atlikto tyrimo aplinkybės ir rezultatai

Lauko tyrimo metu iš 11 Švenčionių rajono seniūnijų aplankyti kai kurie 10 seniūnijų (Adučiškio, Cirkliščio, Pabradės, Kaltanėnų, Labanoro, Sarių, Strūnaičio, Svirkų, Švenčionėlių, Švenčionių) miestai ir kaimai, iš 12 Ignalinos rajono seniūnijų (dalis Ignalinos miesto, Ignalinos, Ceikinių, Mielagėnų, Vidiškių ir Naujojo Daugėliščio seniūnijų vietovių) aplankytos 6, o iš 10 Utenos rajono – kai kurios Saldutiškio ir Tauragnų seniūnijų gyvenvietės. Iš viso aplankyta ir apklausta 11 užkalbėtojų: Bronislava Raketienė (82 m., g. 1933 m., gyv. Švenčionyse, Švenčionių r.), Vanda Pukėnienė (78 m., g. 1937 m., gyv. Švenčionėliuose, Švenčionių r.), Janina Albina Novikienė (83 m., g. 1933 m., gyv. Milkušų k., Švenčionių r.), Japifanija Sokolova (67 m., g. 1948 m., gyv. Švenčionėliuose, Švenčionių r.), Ulijana Kirilova (82 m., g. 1933 m., gyv. Milkūnų k., Svirkų sen., Švenčionių r.), Aldona Čeberakienė (72 m., 1944 m., gyv. Pelenių k., Linkmenų sen., Švenčionių r.), Valentina Urbonienė (86 m., 1930 m., gyv. Bėčiūnų k., Ignalinos sen., Ignalinos r.), Irena Regina Šalc, (72 m., g. 1944 m., gyv. Ziboliškės k., Strūnaičio sen., Švenčionių r.), Laura Rinkevičiūtė (23 m. g. 1993 m., gyv. Švenčionėliuose), o dvi iš jų leido pateikti tik labai ribotus duomenis – pirmoji, 57-erių metų užkalbėtoja, gyvena Svirkų sen., antroji – 79 m. Ignalinietė Vanda.

Lauko tyrimai buvo vykdomi nuo 2013 metų lapkričio iki 2016 metų gegužės mėnesio. Išskirtini keli tyrimo etapai:

- *pirmieji tiksliniai susitikimai* (2013–2014) – jie labiau techniniai, būdavo uždavinėjami anketiniai klausimai, tapę pokalbio stuburu. Kituose susitikimuose medžiaga buvo pildoma pakartojant klausimus, tikslinantis, kas nebuvo aišku, taip pat buvo pateikiami klausimai, kilę bendraujant su kitais užkalbėtojais;
- *neformalus tiksliniai susitikimai* (2014–2015) – juose diktofonas nebuvo naudojamas, daugiausia kalbėtasi neformaliai, bendrauta įvairiomis temomis, nenaudojant klausimynų, neakcentuojant pokalbio kaip tyrimo dalies. Atvykus su lankytojais, stebėtas užkalbėtojų bendravimas su jais ir užkalbėjimo atlikimo ritualas;
- *tiksliniai susitikimai* (2015–2016) – vyкта į susitikimus su aktyviausiai praktikuojančiais užkalbėtojais. Po ilgesnio laiko susitikus buvo užduodami iš anksto parengti klausimai. Susitikimus papildydavo ilgesni, po kelias valandas trunkantys neformalus pašnekesiai.

Tyrimui reikalingos medžiagos rinkimo – įvykdyto lauko tyrimo – metodikos pagrindu pasirinktas stebėjimas, kitaip negu įprasta etnografiniuose lauko tyrinėjimuose, yra

kompleksinis, t. y. susidedantis ir iš ilgalaikių, ir iš trumpalaikių stebėjimų. Dalis medžiagos surinkta ilgą laiką gyvenant tiriamoje vietovėje, likusioji, didesnioji, sukaupta periodiškai, daug kartų, tačiau trumpai lankantis konkrečiose vietovėse. Stebėjimui pasirinkti objektai išsidėstę nedideliu atstumu (daugiausia iki 40 km) nutolusiose vietovėse, todėl iš dalies tyrimą galima pavadinti ir judresne maršrutine ekspedicija. Stebėjimas skirtingose vietovėse (kaimuose, miestuose, rajonuose) leidžia susidaryti bendresnį vaizdą apie užkalbėjimų tradiciją ir užkalbėjimų atlikėjus, negu tyrinėjant tradiciją siauresniame areale. Dėl tyrimo specifikos, išsikeltų tikslų ir ribotos darbo apimties, detalai neanalizuojama kiekviena bendruomenė, kuriai užkalbėtojas priklauso, t. y. visuotinė gyventojų apklausa neatlikta. Vis dėlto atsitiktiniai pokalbiai, susitikimai tapo vertinga medžiaga, kuria buvo grindžiami iškelti teiginiai.

Užkalbėtojų ieškota klausinėjant pažįstamų, giminių, kitų užkalbėtojų, naršant socialiniuose tinkluose. Tiesa, daugelis galėjo nurodyti savo bendruomenės užkalbėtoją, prisiminti anksčiau gyvenusiuosius, tačiau apie kitur gyvenančius užkalbėtojus žmonės žino mažiau. Net ir kalbinti užkalbėtojai nebuvo girdėję apie kituose miestuose ar kaimuose gyvenančius užkalbėtojus, dažniau jiems žinomi tik netoliese gyvenantieji. Ši situacija patvirtina svarbią užkalbėtojo vietą bendruomenėje, kai net ir po jo mirties daug jaunesni gyventojai žino apie teiktą pagalbą. Pirmiausia pagalbos kreipiamasi būtent į vietos užkalbėtojas – kito užkalbėtojo ieškoma, kai vietinis padėti negali.

Renkant tyrimui reikalingą medžiagą itin naudinga buvo ankstesnė, su tyrimu nesusijusi, darbo Švenčionių ir Ignalinos rajonuose patirtis⁵: lauko tyrimo metu atliktų įvairių sociologinių ir kt. apklausų išpūdžius darbe būtų nekorektiška naudoti, tačiau daug vertingesnė medžiaga – neformalūs pokalbiai su miestelių ir kaimų gyventojais, kelionės po šį regioną, kurių metu išsiaiškinta, kurie kaimai tankiau apgyvendinti, kuriuose dar belikę senųjų gyventojų, geriau pažintas kraštas. Tai tapo pagrindu ieškant tikslinės grupės atstovų: pirmiausia aplankyti labiau apgyvendinti kaimai – teirautasi vyresniųjų gyventojų, lankytasi susibūrimų vietose. Nors pirminė strategija klausti anksčiau sutiktų ir vyriausiųjų iš pradžių atrodė tikslinga norint greičiausiai sužinoti apie užkalbėjimų tradiciją krašte, ji nepasiteisino dėl kelių priežasčių: pirma, net ir atsitiktinai sutikti praeiviai ar aplankyti gyventojai galėjo suteikti naudingos informacijos apie užkalbėjimų tradiciją jų gyvenamoje vietovėje; antra, kalbintų atsitiktinių vietos gyventojų reakcijos buvo natūralios, klausimus apie užkalbėjimus jie priimdavo kaip įprastus. Taigi atsitiktinių

---

⁵ V. Pukėnaitės darbo patirtis Ignalinos, Vilniaus ir Švenčionių (daugiausia) rajonuose: UAB „Europos Tyrimai“ apklausų atlikėja (2011 m. liepos mėn.–2013 m. vasario mėn.), UAB „Norstat“ apklausų atlikėja (2013 m. liepos mėn.–2013 m. rugsėjo mėn.), UAB „TNS LT“ apklausų atlikėja (2013 m. vasario mėn.–2014 m. vasario mėn.).

gyventojų suteikta informacija ir jų reakcija parodė, kad užkalbėjimų tradicija krašte yra gyva. Vietos gyventojai dažniausiai atskiria užkalbėtojus nuo burtininkų, magų ir kt., laiko juos niekuo iš kitų neišsiskiriančiais bendruomenės nariais. Kad užkalbėjimų tradicija šiame regione turi tvirtus pamatus, liudija sutiktų gyventojų pasakojimai apie anksčiau vietovėje gyvenusius ir užkalbėjimus praktikavusius žmones, dažniausia vyresnio amžiaus moteris. Apie užkalbėjimų tradicijos gyvumą šiame regione pasakoja ir 2009 metais ekspedicijoje Ignalinos ir Švenčionių rajonuose dalyvavusi ir su čia gyvenančiais pateikėjais bendravusi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkė Lina Būgienė: *Susidarė įspūdis, kad reikalų su užkalbėtojais yra turėjęs kone kiekvienas iš jų. Tai atspindi tiek užkalbėjimų tradicijos populiarumą ir pačių užkalbėtojų gausumą šiame krašte, tiek kaimo žmonių polinkį, vėlgi kultūrinės ar bendruomeninės tradicijos inspiruotą, ištikus negandai, kreiptis pagalbos į juos*⁶.

Analogišku tyrimu, kurio rezultatai padėjo geriau suprasti užkalbėjimų tradiciją vietovėje, tapo dažniausia nedokumentuoti pokalbiai su žmonėmis, besilankančiais pas užkalbėtojus. Tokie pasakojimai suteikė žinių ne tik apie užkalbėjimo ritualo atlikimą, apsilankymų pas užkalbėtojus motyvaciją, vietos gyventojų požiūrį į užkalbėtojus ir užkalbėjimus, bet ir padėjo susidaryti aiškesnį įspūdį apie sutiktus užkalbėtojus, patikrinti savo įžvalgas, pagrindė išsikeltas tezes.

Tyrimui labai vertingi buvo apsilankymai pas užkalbėtojas lydint kitus žmones. Tokie susitikimai suteikė daugiau informacijos apie užkalbėjimų ritualo atlikimą, leido stebėti užkalbėtojos ir lankytojo bendravimą iš šalies. Tokie neformalūs susitikimai, kai tyrėjas užima eilinio lankytojo poziciją, sustiprina pažintį, padeda pelnyti užkalbėtojų pasitikėjimą. Vis dėlto svarbu pažymėti, kad visų užkalbėtojų elgesys per apsilankymus buvo vienodas, atrodė natūralus. Tiesa, bendraudami neformaliai, jie atrodė labiau atsipalaidavę, laisvesni, o atvykus į oficialų pokalbį (kai buvo daromi garso įrašai), rečiau įterpdavo savo gyvenimo pasakojimų, labiau galvodavo apie tai, ką pasakoja, stengdavosi pabrėžti kai kuriuos dalykus: tikėjimo reikšmę, atlygio klausimą ir kt.

Labai svarbus argumentas, padėjęs užmegzti pažintis, prikaltinti pokalbiui, buvo bendrumo faktas. Tai, kad tyrėjas yra iš to paties krašto, gerai pažįsta apylinkes, kad tyrėjo šeimos narys taip pat yra užkalbėtojas⁷, padarė įtaką. Tai pasirodė naudinga ne tik mezgant pažintį ir tariantis dėl pokalbio – bendros temos apie kraštą, problemas, kasdienybę pagerino bendravimo

---

⁶ BŪGIENĖ, Lina. *Rytų Lietuvos kultūrinė tradicija: keli užkalbėtojo paveikslo bruožai*. Tautosakos darbai XL, 2010. P. 68.

⁷ Kalbama apie užkalbėtoją Vandą Pukėnienę iš Švenčionių.

kokybę, pokalbius papildė neformalūs pašnekesiai. Svarbu paminėti, kad visiškai nepasiteisinusi strategija tariantis dėl pokalbio su užkalbėtojomis buvo pokalbis telefonu – net du susitikimai, dėl kurių derėtasi telefonu, įvyko tik nuvykus pas užkalbėtojas į namus be išankstinio susitarimo. Po to su užkalbėtojomis ryšys megztas tik tiesiogiai. Pas užkalbėtojas vykta siekiant sėkmingo pokalbio, stengtasi rasti jas namuose ir nesutrikdyti įprasto gyvenimo ritmo (nevykta sutemus, per darbymetį, šventinėmis dienomis, kai atvyksta šeima, sekmadieniais pamaldų metu ir pan.)

Kiekvienas susitikimas stiprino pažintį, tarpusavio pasitikėjimą, užkalbėtojos vis labiau atsipalaiduodavo, kalbėdavo laisviau. Tai parodėdavo ir įvairūs nukrypimai nuo temos, tapdavę ilgais ekskursais, gyvenimo pasakojimais, nepaisant įjungto diktofono ar greta gulintio užrašų sąsiuvinio. Vis dėlto svarbu pažymėti, kad visi pateikėjai buvo pakankamai skirtingi. Viena užkalbėtojų grupė – sulaukiantys daugiau lankytojų, mokantys įvairesnių užkalbėjimų – buvo parankesni pašnekovai, ir dėl turimų teorinių bei praktinių žinių vėliau darbe bus dažniau cituojami. Likusių – mažiau užkalbėjimų mokačių, daug rečiau lankytojų sulaukiančių – užkalbėtojų pateikta informacija tyrimui buvo naudingiausia gautus duomenis analizuojant kiekybiškai; ja bus remiamasi daugiausia kaip kontekstine informacija. Aktyviausiomis užkalbėtojomis laikytume Japifaniją iš Švenčionėlių, Valentiną iš Bėčiūnų, Vandą iš Ignalinos ir Janiną iš Svirkų sen. Reikėtų pažymėti, kad pirmosios trys užkalbėtojos buvo ypač šnekios, atviros ir geranoriškos pateikėjos, o paskutinioji, iš Svirkų sen., tikriausiai dėl kalbos barjero, pasakojo ne taip aktyviai, dažniau konkrečiai atsakydavo į užduotą klausimą.

1.3. Keli užkalbėtojų tipai

Anot prancūzų antropologo struktūralisto ir idėjų istoriko Louiso Dumonto, klasikinėje antropologijoje tyrėjui būdingas skirtingumas nuo tyrinėjimo objekto – vyrauja *savo* ir *svetimo* sankirta. Iškeliama problema, kad, sąlyginai supratęs kitą kultūrą, antropologas susiduria su kita problema – kaip „išversti“ kitos kultūros kalbą į mūsų, taip pat ir į antropologijos. Siekiant suprasti kitą kultūrą, akcentuojama būtinybė sukonstruoti palyginamus faktus: *dairantis po visą tyrimo lauką, ieškoti, kas iš to kas būdinga jiems, yra pažįstama ir mums, ir kas iš to, kas būdinga mums, yra pažįstama ir jiems*⁸. C. Lévi-Straussas, studijoje „Laukinis mąstymas“ kalbėdamas apie *savą* ir *svetimą*, teigia, kad „laukinis mąstymas yra toks pat loginis kaip ir mūsų, nors jis panašus į mūsų tik tada, kai tiria visatą, joje išskirdamas fizines ir kartu semantines ypatybes“⁹. Ėmusi

⁸ DUMOND, Louis. *Esė apie individualizmą: modernioji ideologija antropologiniu požiūriu*. Vilnius: Baltos lankos, 2002. 13 p.

⁹ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Laukinis mąstymas*. Vilnius: Baltos lankos, 1997. 229 p.

studijuoti *savus*, šiuolaikinė antropologija leidžia nedaryti skirties tarp *savo* ir *svetimo*. Šiame darbe tokia skirtis taip pat nėra daroma: užkalbėtojas nėra traktuojamas kaip svetimas, nes yra kilęs iš tos pačios socialinės ir kultūrinės terpės, dalyvauja socialiaame gyvenime kaip visi kiti visuomenės nariai, tik užsiima praktine užkalbėjimų veikla.

Rytų Lietuvai būdinga atskirų užkalbėjimų įvairovė, išryškėjusi tyrinėjant užkalbėjimų tekstus, yra būdinga ir gyvajai tradicijai. Tyrinėjant gyvają tradiciją matyti, kad užkalbėtojai yra labai skirtingi ir individualūs, kad jų yra aktyvesnių ir pasyvesnių. Aktyvesnieji stengiasi kuo labiau padėti žmonėms, gilinasi į šią sritį, nepasiriboja turimomis žiniomis. Tokie užkalbėtojai laikytini stipriąja tradicijos grandimi – ją palaiko aktyviai veikdami, suvokdami turimų žinių perdavimo svarbą, o ne vien atkartodami turimus tekstus.

Parengus bakalauro darbą, kurio objektas taip pat buvo praktinę veiklą vykdantys Rytų Aukštaitijos regiono užkalbėtojai, buvo prieita prie išvados, kad užkalbėtojus galima skirti į kelias grupes: *Paaiškėjo, kad užkalbėjimų tekstams būdinga įvairovė išlieka ir apibūdinant užkalbėtojus: tai labai skirtingi žmonės, jų žinios ir pasakojimai – įvairūs. Vis dėlto atsiskyrė trys grupės: pirmoji – užkalbėjimų atlikėjai, kurie pasitenkina perimtomis žiniomis ir jas mechaniškai naudoja; antrajai grupei galima prisikirti tuos užkalbėtojus, kurie savo žinias plečia, aktyviai svarsto šios veiklos problematiką, bando turimas žinias panaudoti kuo įvairiau; trečioji – žmonės, galintys savarankiškai nustatyti žmogaus negalavimus, nurodyti jų priežastį ir gydyti daugelį ligų¹⁰.* Vėlesni pokalbiai buvo organizuojami atsižvelgiant į minėtą skirstymą: pagal cituotas išvadas antrajai ir trečiajai grupėms priskirtos užkalbėtojos buvo lankomi papildomai, su jais bendrauta daugiausia. Pirmajai grupei priskirtų užkalbėtojų, kurie moka nedaug užkalbėjimų ir sulaukia mažiau lankytojų, suteikta informacija šiam darbui buvo labai naudinga ir naudojama kaip svarbi medžiaga analizuojant tradiciją. Vis dėlto dėl didesnio aktyvumo, tradicijos išmanymo, ilgametės praktikos ir vykdomų veiklų įvairovės šiam tyrimui aktualiausi ir labiausiai analizuotini pasirodė 4 minėti atvejai: Japifanijos iš Švenčionėlių, Valentinos iš Bėčiūnų, Vandos iš Ignalinos ir Janinos iš Svirkų sen. Be turimų žinių šiais atvejais ypač svarbus ir užkalbėtojo pasiryžimas, įsigilinimas, išskirtiniai jo sugebėjimai. Ši skirtis padeda geriausiai atskleisti skirtumus tarp užkalbėtojų, yra svarbi analizuojant jų savivoką.

Gilinantį į kiekvienos užkalbėtojos pasakojimus, mėginant įsivaizduoti jo kasdienybės paveikslą, stengiantis suprasti jo perspektyvą, galiausiai paaiškėja, kad esminių

---

¹⁰ Bakalauro darbe, kurio tema „Aukštaitijos užkalbėtojo portretas“ (2014), buvo siekiama aprašyti ir analizuoti iš autentiškų pasakojimų išskylančią užkalbėtojo portretą ir išskirti svarbiausias, būdingiausias užkalbėtojų savybes.

skirtumų nuo kitų bendruomenės narių nėra daug: užkalbėtoja kaip ir kiti turi šeimą, namus, kuriais rūpinasi, beveik visoms užkalbėtojoms būdingas artimas ryšys su gamta ir augmenija – dauguma turi žemės sklypus, kuriuose užsiima sodininkyste, tad ir nederbančios, vyresnio amžiaus pateikėjos turi įvairių buitinių rūpesčių, darbų, kurie nelaukia (*Kaip darbas. Žmones priimu. Laisva, aš darau savo darbą. Jei atsilaisvinu, ar žmonių nėra, aš dirbu savo darbą. Aš einu į daržą, visur* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)). Kaip ir dauguma jos turi didesnių ar mažesnių problemų, sveikatos sutrikimų. Užkalbėtojos pripažįsta, kad sau padėti maginėmis formulėmis nepavyksta: *Pati savęs užkalbėti negali. Apvalymą darau, man dievas padeda, aš galiu apsivalyt, bet užkalbos man pačiai nelabai padeda. Man turi kitas žmogus užkalbėti* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)). Nors rečiau lankytojų sulaukiančioms užkalbėtojoms ligonių vizitai tampa įvykiu, tai kasdienybės tėkmės nesujaukia, neišbalansuoja, veikiau yra išimtis nei taisyklė jų kasdienybėje. Antrosios, aktyviai užkalbėjimų praktika užsiimančios užkalbėtojų, grupės atstovės beveik kasdien turi derinti savo kasdienius reikalus su užkalbėjimų veikla. Nors dažnai dėl vizitų tariamasi iš anksto, pasitaiko atvejų, kai lankytojai atvyksta netikėtai, ir užkalbėtojos yra linkusios prie jų prisiderinti – neatsisakoma padėti, iš toliau atvykusi net ir didesnė grupelė žmonių yra priimama, nepaisant to, kiek tai nuvargins užkalbėtoją ar sugriaus jo planus.

Svarbus aspektas, atskiriantis dvi užkalbėtojų grupes, – skirtingos turimos teorinės ir praktinės žinios. Rečiau lankytojų sulaukiančios užkalbėtojos dažniausia žino užkalbėjimų nuo kelių ligų, daugiausia *nuo rožės, nuo išgąščio, nuo grizo* ir pan. Žinančios įvairių ligų gydymo formulių atitinkamai sulaukia žymiai daugiau lankytojų. Visos keturios išskirtos užkalbėtojos teigia, kad prirėkus imasi padėti nuo visų ligų – net jei nežino labiausiai tinkamos maldos nuo vienos ar kitos ligos, bando padėti pasitelkdamos sukauptas žinias ir improvizuodamos. Nedaug užkalbėjimų mokančios užkalbėtojos neimprovizuoja ir nebando pritaikyti turimų žinių kitiems negalavimams gydyti. Aktyvesnės užkalbėtojos daro skirtį tarp savo veiklos ir mažiau užkalbėjimų mokančių užkalbėtojų gydymo – akcentuojama, kad daug žmonių mokėję užkalbėti, nes gyvenime tos žinios buvo praktiškai naudingos: *Paprastų tokių, čia ir dabar yra tokie paprasti* [apie kitus užkalbėtojus – V. P.] (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)). Neabejotina, kad aktyviai savo veiklą vykdančios ir kelių negalavimų gydymu neapsiribojančios užkalbėtojos reikšmingai prisideda prie tradicijos gyvavimo.

Japifanijos iš Švenčionėlių ir Janinos iš Svirkių sen. atvejai nuo kitų užkalbėtojų skiriasi ir tuo, kad šios užkalbėtojos geba savarankiškai nustatyti gana tikslią negalavimų priežastį ir daugeliu atveju pagydyti ar bent apgydyti net ir labai sudėtingą ligą (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija) teigia galinti padėti žmonėms, sergantiems onkologinėmis ligomis, kol dar neatlikta

operacija ar netaikytas gydymas vaistais), padėti greičiau pasveikti. Dėl tokių gebėjimų užkalbėtojos nevadina ir nelaiko savęs ekstrasesėmis, aiškiaregėmis: *Žmogų išvaizda galima pažinti. Kai ateina žmogus, aš matau. Tik bendravimo būdu galima pažinti. Ne aiškiaregystė pas mane. <...> Aš kai užkalbu produktus, kai pereinu rankom per žmogų, aš pajaučiu, koks jis žmogus yra: ar jis uždaras, arba atidarytas labai stipriai, arba pykčio turi daug. Čia jausmas yra, ne visiems duota* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)). Abi pateikėjos akcentuoja esančios užkalbėtojos, paprastos kaip ir visi kiti žmonės, tiesiog paveldėjusios, perėmusios žinias iš pirmtakų. Dažnai minima stipri energetika ir akcentuojama Dievo pagalba. Apskritai visos užkalbėtojos akcentuoja tikėjimo svarbą, užkalbėjimų veiksmingumą sieja su Dievo pagalba. Keturios išskirtos užkalbėtojos save laiko tarpininkėmis tarp Dievo ir žmogaus – Dievas esą padeda joms, kad jos galėtų padėti kitiems: *Aš prašau Dievo ir galvoju, kad jam Dievas tik padėtų, kad jam viskas būtų gerai <...>. Čia prašo kaip Dievo. Dievo prašo, Dievas ir padeda. Dievo prašyt reikia visada. Kas tiki, tai aišku padeda. <...> Net ir netikinčiam padeda, buvo pas mane tokių atvejų* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)).

Kalbinant užkalbėtojas ir aiškinantis jų poziciją, analizuojant jų žiūrą išryškėja, kad savo gebėjimų jos nelaiko nei išskirtiniais, nei kuo nors ypatingais, nes viskas daroma Dievui padedant. Stebina, kaip paprastai ir natūraliai užkalbėtojos bendrauja tiek neformaliai, tiek kalbant apie konkrečias žmogaus problemas. Nėra jokių išankstinių ritualų, pasiruošimo: kada užkalba užkalbėtoja iš Svirkių sen. (Janina) negali suprasti – ji tiesiog laiko tavo ranką, kalbina, kai veda ranka palei kūną taip pat kalbina, o pokalbis dažniausiai būna visai neformalus – tai ji pasakoja apie savo šunį, tai apie dukrą, tai apie vyrą, tai apie gautą dovaną. Pasakiusi, ką pamatė, su kuo reikėtų dirbti, kas neduoda žmogui ramybės, užkalbėtoja juokauja, energingai ragina į viską nuspjauti. Galima būtų teigti, kad užkalbėtojų požiūris į gyvenimą, kasdienybę pagava, vertybės ir nuostatos atsiskleidžia ir bendraujant su lankytojais, praktikuojant užkalbėjimus. Kalbėdamas su užkalbėtoja nejauti jokių barjerų, regis, visai įprastomis aplinkybėmis bendrauji kaip lygiavertis pašnekovas su geru pažįstamu.

Kasdieniai užkalbėtojų susidūrimai su žmonėmis akivaizdžiai išugdė gebėjimą šiltai, atvirai bendrauti, suprasti, palaikyti. Į kiekvieną lankytoją užkalbėtojos žiūri pagarbiai, stengiasi jam kuo galėdamos padėti, net jei tai būtų priešas: *Jeigu pas mane ateis priešas, kuris man bloga daro, aš galiu jam tik padėti, negaliu atsisakyti* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)). Nuoširdus rūpestis dėl kiekvieno žmogaus ypač išryškėja užkalbėtojos iš Bėčiūnų (Valentinos) atveju – moteris nesistengia pamiršti žmogaus vardo ir jo bėdų, o kasdien meldžiasi ir domisi jo sveikata, kol ji nepagerėja: *Turiu sąrašą, susirašau. Viena kalbu, kadu man laiko yra kalbu. Paprašau, kad*

paskambintų. Sako, geryn, tada aš pakartojimus padarau. Ir va taip tęsinį darau (užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina)).

Atvejai, kai žmonėms pagerėja, yra didžiausia užkalbėtojų veiklos motyvacija. Akcentuotinas stiprus užkalbėtojų atsakomybės jausmas, laikymasis nuostatos, kad perėmus tradiciją ją reikia praktikuoti tol, kol pats gali, turi jėgų: *Aš turiu jėgą. Su metais ji silpnėja. Daug atiduodu savo gerumo, geros energijos kitiems žmonėms, todėl silpnėja. Kuo senesnis žmogus, tuo silpnesnis. Viskas per mane praeina, aš pasikraunu blogo, o kad išsivalyt man reikia pailsėt* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)). Užkalbėtojo veikla kartu su visais jos trūkumais priimta kaip nulemta, savaime suprantama. Užkalbėtojos iš Bėčiūnų atveju labiau akcentuotinas nepaprastai didelis noras padėti žmonėms (*Man norėjosi šito. Aš iš mažų dienų ir bažnyčion norėjau, ir maldų norėjau*), o užkalbėtoja iš Ignalinos (Vanda) ne kartą sakė, kad dėl sveikatos problemų nepriimtų norinčių pasiburti, tačiau jai reikalingi pinigai, kad galėtų pragyventi, prisidėti prie šeimos išlaikymo.

Taigi nors visos užkalbėtojos pakankamai skirtingos, jų požiūris į vykdomą veiklą daugeliu atvejų sutampa. Užkalbėtojas vienija tikėjimas, noras padėti žmonėms, savo pareigos, perimtos tradicijos svarbos suvokimas. Užkalbėtojos skiriasi ir kaip pateikėjos – vienos dalijasi mintimis, patirtimi, kitos yra uždaresnės. Bet kuriuo atveju tyrėjui nebuvo galima pamiršti, kad jis niekada negali būti užtikrintas, jog yra būtent taip, kaip jis suprato tą akimirką, kad jį pasiekė visa svarbiausia informacija. Kiekvienas apsilankymas pas užkalbėtojas keitė susidarytą išpūdį, ne kartą teko perlipdyti susikurtą paveikslą, kol susiformavo bendresnis, kitų tradicijos dalyvių liudijimais pagrįstas matymas.

2. UŽKALBĖJIMŲ PERDAVIMO TRADICIJA

2.1. Užkalbėjimų perėmimo motyvacija

Užkalbėjimų perdavimo tradicija – vienas iš svarbiausių veiksnių, nulėmusių užkalbėjimų tradicijos gyvybingumą net ir šiais laikais. Daugeliui užkalbėtojų žinios buvo perduotos kitų užkalbėtojų, dažniausia tėvų (5 iš 11 atvejų). Kalbintos pateikėjos perimdamos žinias aiškiai suvokė, kad naudojant jas padėti žmonėms – jų pareiga. Ilgametės užkalbėjimų tradicijos šeimoje, giminėje gyvybingumas, užkalbėti mokančių žmonių buvimas artimoje aplinkoje (šeimoje, kaimynystėje, bendruomenėje) leido aiškiai suvokti užkalbėtojo funkcijas, šios veiklos ypatybes, todėl perimant žinias užkalbėtojoms nekilo jokių abejonių dėl veiklos prasmingumo ir reikalingumo. Užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina) pasakojo, kaip būdama dar visai jauna išmoko užkalbėti: *Aš labai norėjau, vaikeli, visada išmoksi*. Taip pat užkalbėtojų apsisprendimą daugeliu atvejų nulėmė gilus tikėjimas šia tradicija, paremtas asmenine ar artimųjų patirtimi, kai užkalbėjimai padėdavę. Neabejotina, kad tiriamoje vietovėje savo bendruomenėse užkalbėtojai turėdavo tam tikrą išskirtinį statusą (įvairios slaptos žinių formos yra giliai įsišaknijusios skirtingų kultūrų, religijų, politinių sistemų istorijoje ir yra siejamos su valdymu, galia, statusu ir prestižu¹¹), būdavo gerbiami, panašiai kaip kunigai ar gydytojai, o tai taip pat galėjo didinti šios veiklos patrauklumą.

Dėl kai kurių perdavimo tradicijos aspektų, pavyzdžiui, rekomendacijos žinias perduoti tik jauniausiam ar vyriausiam gimusiam šeimoje, jauniausias ar vyriausias vaikas jautė pareigą, o kartais net ir spaudimą tęsti pirmtakų veiklą. Taip pat ši rekomendacija (ypač jaunesniame amžiuje) skatino smalsumą, susidomėjimą, suteikdavo tam tikro išskirtinumo iš kitų šeimos narių, tai iš dalies irgi tapdavo argumentu priimti žinias. Tačiau negalima būtų teigti, kad visi panorėję tapdavo užkalbėtojais ar kad tik jauniausieji ar vyriausieji sugebėdavo padėti žmonėms – pateikėjos prisiminė nemažai istorijų, kai kiti norėję tapti užkalbėtojais, bet jiems nesisėkdavo ir neperimdavo žinių. Pavyzdžiui, užkalbėtojos iš Ignalinos (Vandos) vyresnioji ir jaunesnioji seserys neišmoko, tuomet imtasi mokyti ją, viduriniają. Kad jauniausiojo ir vyriausiojo šeimoje gimusio taisyklė ne visada pasiteisina, pabrėžė ir užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina): *Čia paveldėta. Kū dievas duoda. Aš iš devynių vaikų, tai tik man vienai. Sako tik pirmutinei ir paskutinei padeda, o aš vidutinė. Jų nepadedą, o mano padeda. Va tau, sako, ir teisybė*. Užkalbėtoja iš Ignalinos (Vanda) pasakojo, kad ne kiekvienas gali būti užkalbėtoju. Ji taip pat atmetė

---

¹¹ PASSALIS, Haralampos. *Secrecy and Ritual Restrictions on Verbal Charms Transmission in Greek Traditional Culture*. Incantatio 1, 2011. P. 7. Prieiga per internetą: http://www.folklore.ee/incantatio/Incantatio_2011_1_Passalis.pdf, žr. 2016 04 04.

jauniausiojo ir vyriausiojo vaiko taisyklę, sakydama, kad svarbiausia yra talentas: *Nes jinai [močiutė, kuri išmokė užkalbėjimų – V. P.] palikimo negalėjo saviem palikt [todėl perdavė jai – V. P.]. Reikia palikimas palikt tas [tam – V. P.], kas talantą tokį turi. Jeigu tu talanto šitam darbu neturėsi, tu jo nepaimsi. Taip pat ir kortos, taip pat ir viskas. Jeigu tu ant kortų nesuprasi gerai, tu niekada neišbursi gerai, jeigu tu neišbursi gerai vieno karto, antro karto pas tave jau neatvažiuos. Tai tas pats viskas.*

Nuo pirmųjų užkalbėjimo publikacijų išryškėja svarbus tradicijos faktas, kad užkalbėti galima išmokyti tik tą, kuris šeimoje iš brolių ir seserų yra gimęs pirmas ar paskutinis¹². Bronislava Kerbelytė pabrėžia, kad *griežtai laikomasi tradicijų, kas gali žinias perimti*¹³. Žinoma ir daugiau taisyklių, susijusių su užkalbėjimų perdavimu, pavyzdžiui, reikalavimai pagal amžių, giminybę, lytį. Tačiau, remiantis kalbintų užkalbėtojų patirtimi, negalima teigti, kad užkalbėjimų tradicijoje, ypač tyrinėtame Rytų Aukštaitijos regione, griežtai laikomasi šių teorinių principų. Analizuodama *takios tradicijos* sampratą, Giedrė Šmitienė pateikia situaciją, kai kalbintai pateikėjai uždavus paprastą klausimą (pvz., kokiam mėnuliui esant reikia sėti ir sodinti augalus) suabejota, ar duotas atsakymas atskleidžia konkretaus žmogaus praktiką, ar tik perteikia nuogirdas: *Tačiau nereikia būti labai atidžiai ar atidžiam, kad suprastum, jog vieni taip atsako, nes tai yra iš kažko girdėję, o kiti, tą patį atsakymą pateikdami, pasakoja, ką jie iš tiesų daro*¹⁴. Analizuojant ankstesnį pavyzdį galima būtų teigti, kad panašiai elgiasi ir užkalbėtojai – nors taisyklės žino, paklausti jas kartoja, tačiau patys elgiasi atsižvelgdami į konkrečią situaciją, remdamiesi savo asmenine patirtimi. Antropologai dažnai susiduria su problema, kai tenka nustatyti santykį tarp to, ką žmonės sako darą, ir to, ką jie ilgainiū perspektyvoje iš tikrųjų daro¹⁵.

Po pokalbių su atsitiktiniais vietos gyventojais išryškėja nusivylimas dėl neperimtų žinių: ne vienas prisiminė artimoje aplinkoje buvus užkalbėtoją, bet dėl įvairių priežasčių žinios liko neperimtos. Užkalbėjimų reikšmę jie esą supratę vėliau. Kalbantis su užkalbėtojomis paaiškėjo, kad ir jos, priimdamos užkalbėjimus, šios tradicijos specifikos nesvarstė, ją vertinti pradėjo vėliau, labiau subrendusios. Kelios pateikėjos teigė nesidomėjusios dėl to, kad buvo jaunos, nesuprato užkalbėjimų svarbos: *Va tai jau, vaikela, nagaliu pasakyt, nežinau, kas jų [mamą – V. P.] išmokė.*

¹² VAITKEVIČIENĖ, Daiva. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. P. 46.

¹³ KERBELYTĖ, Bronislava. *Etnologinės medžiagos rinkimo metodikos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005. P. 62.

¹⁴ ŠMITIENĖ, Giedrė. *Takios tradicijos samprata*. Tautosakos darbai XLI, 2011. P. 15–16.

¹⁵ HARRIS, Marvin. *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*. New York: Altamira Press, 2001. P. 589-590.

Matai tokia da buva durnumas, kad nespaklausinėt, kas jų išmokė (užkalbėtoja iš Pelenių k. (Aldona). Minėtina, kad užkalbėtojos apie užkalbėjimų tradiciją šeimoje, giminėje galėjo pateikti mažai informacijos. Užkalbėtoja iš Ignalinos (Vanda) tai sieja su gyvenimo būdu, tarpusavio bendravimo įpročiais: *Senais laikais mes labai nesidomavom. Mes savo tėvų nežinom, kokį mėnesį gyvi, kokioj dienoj. Tada nebuvo, vaike, taip kaip dabar.* Tai, kad tradicija buvo perimama ne visai sąmoningai, o kartais net ir per prievartą, liudija užkalbėtoja iš Svirkių sen. (Janina), kuri prisiminė, kaip būdama dvylikos metų mokėsi užkalbėjimų: *Man pasakė [močiutė – V. P.]: sėsk, man reikia tave išmokyti. O aš verkiu, nenoriu mokytis. Rėkiau, liepė sėst. Vis dėlto, labiau įsigilinusios, įvairesnių užkalbėjimų mokačios ir dėl to daugiau lankytojų sulaukiančios užkalbėtojos pasakojo, nors daugiausia žinių įgijusios užkalbėdamos pačios, suvokimas apie užkalbėjimų reikšmę atėjo greitai, o nemažai apie tai jau žinota iš ankstesnės patirties arba iš pirmtakų pasakojimų. Dauguma iš jų teigė, kad perimdamos aiškiai suvokė savo misiją: *Našta, čia labai sunku. Aš supratau perimdama. Aš dabar iki gyvos galvos turiu būti. Aš prisiekiau prieš Dievą. Aš iki gyvos galvos, kol galėsiu, tol turėsiu priiminėt* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija).*

Praktiniai sumetimai dažnai būdavo svarus argumentas priimant žinias. *Labai gerai mokėti, vaikelį, prireiks, pravers gyvenime* – ne kartą iš močiutės, užkalbėtojos iš Švenčionėlių (Vandos), girdėti žodžiai. Pasitaiko atvejų, kai norima išmokyti užkalbėjimų, tačiau nėra žmonių, galinčių to išmokyti. Viena iš kalbintų užkalbėtojų džiaugėsi atsitiktinai rastais užkalbėjimų tekstais, kuriais iki šiol naudojasi: pateikė iš Milkuškų (Janina Albina) prisiminė, kad užkalbėti pradėjo po to, kai dukros anytos name rado lapą su užkalbėjimais, kuriame buvo užrašyti užkalbėjimai *nuo gyvatės, potūkio, vėjo, rožės, akių, mikstelėjimo*. Kai kurios iš kalbintų užkalbėtojų susidūrusios su liga, nuo kurios nemoka užkalbėti, arba stengiasi pritaikyti žinomas maldeles, sukuria savo, ieško literatūroje (pvz., „Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės“ (sud. D. Vaitkevičienė) arba gauna kitais būdais (atsisiunčia kitų užkalbėtojų maldas iš užsienio). Taigi vėl tenka susidurti su atveju, kai tradicijos nepaisoma – nors užkalbėjimų perdavimo tradicija žinoma ir pripažįstama, užkalbėjimų tekstai įgyjami įvairiai. Užkalbėtojų improvizacija tradicijos atžvilgiu pastebima ir kitose kultūrose: draudimai ir apribojimai, paslapties perdavimas ir kiti tradicijos elementai užkalbėtojui nėra absoliutūs. Turėdamas visišką kontrolę, įvairiose situacijose jis gali priimti savo sprendimą, improvizuoti – keisti, pridėti savo segmentus ir kt.¹⁶. Suprantama, kad

---

¹⁶ PASSALIS, Haralampos. *Secrecy and Ritual Restrictions on Verbal Charms Transmission in Greek Traditional Culture*. Incantatio 1, 2011. P. 18. Prieiga per internetą: http://www.folklore.ee/incantatio/Incantatio_2011_1_Passalis.pdf, žr. 2016 04 04.

tokiems pakeitimams pasiteisinus, improvizacija gali tapti nuolatine praktika, tokiu būdu tradicijoje įtvirtinamos naujos galimybės, variantai, kurie žymi jos kaitą, dinamiškumą.

Taigi užkalbėjimų perdavimą galima laikyti tradicija tradicijoje, kurią būtų galima įvairiai tyrinėti. Iš užkalbėtojų pasakojimų matyti, kad žinios perimamos įvairiai – pateikėjų atvejai parodo, kaip skirtingai užkalbėjimų praktika prigijo kiekvienos užkalbėtojos kasdienybėje. Neabejotina, kad buvę nemažai žmonių, mokėjusių vieną kitą užkalbėjimą, bet ilgametė užkalbėjimų tradicija Rytų Aukštaitijos regiono užkalbėtojoms buvo gerai žinoma, ir perimant žinias didesnių klausimų dėl šios veiklos specifikos, prasmingumo nebuvo kilę.

2.2. Užkalbėjimų perdavimo dilema

Labai retai sutinkamas jaunesnis žmogus, mokantis užkalbėjimų. Ir šio tyrimo atveju dauguma rastų užkalbėtojų yra vyresnio amžiaus (vidurkis apie 71 m.). Pačios užkalbėtojos nurodė keletą priežasčių, kodėl sunku rasti jaunesnį užkalbėtoją. Pirmiausia užkalbėtojai dažniausia neperduoda savo žinių, kol patys užkalba. Taip pat vyresnio amžiaus žmonės turi daugiau laiko ir galimybių priimti žmones (*Dirbi žmogus, eini kažkur, nieko nepadarysi <...> Anksčiau irgi nebuvo jaunų, tik senutės. Visuomet daugiausia buvo tik seni žmonės, tik seni visi, nes jauniems nebuvo laiko. Kaip ir dabar* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija). Kai kurios užkalbėtojos pasakojo, kad ypač aktyviai pradėjo priiminėti lankytojus išėjusios į pensiją. Kai kuriais atvejais perduodant užkalbėjimus nurodoma, nuo kelių metų galima praktikuoti (Japifanija nurodo, kad pagal sentikių tradiciją užkalbėti galima tik sulaukus 36-erių), arba laukiama, kol perdavęs užkalbėtojas nebepraktikuos savo veiklos. Užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina) pasakojo, kad nors užkalbėti mokėjo nuo mažumės, geriau sektis pradėjo „su metais“. Užkalbėtoja aiškino, kad tapusi vyresnė sustiprėjo ir dėl to pradėjo geriau sektis, o jos motina nustojo praktikuoti, kai pati nusilpo: „*Perimk tu*“, sako. „*Dabar aš jėgų neturiu*“. *Aš perėmiau iš jos šituos žodžius visus. Kol mama gyva, ne taip man padėjo. Aš per jauna dar buvau. Kuo senyn, sako, tuo stipriau padeda* (užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina). Pasak jos, amžius, žmogaus turima energija yra labai svarbu, norint, kad užkalbėjimas padėtų, tačiau vyresniame amžiuje sunkiau priimti didesnę skaičių žmonių per vieną dieną.

Kalbintos užkalbėtojos sukauptas žinias įgijo skirtingai (daugeliui perdavė tėvai, seneliai, kelios perėmė patirtį iš anytų, viena ėmė naudoti atsitiktinai rastus užkalbėjimų tekstus), būdamos nevienodo amžiaus. Pastebėtina, kad ne vienu atveju nesilaikyta įprastų perdavimo rekomendacijų – užkalbėtojos nebūtinai yra vyriausios ar jauniausios tarp kitų brolių ir seserų. Nors kitos paplitusios rekomendacijos užkalbėjimus laikyti paslapyje ir perduoti tik prieš mirtį kalbintos

užkalbėtojos laikosi griežčiau, vis dėlto pasitaikė atvejų, kai užkalbėtojos ir toliau naudoja tekstus, kuriuos jau yra perdavusios: užkalbėtoja iš Milkuškų (Janina Albina) yra perdavusi žinias anūkei, tačiau toliau naudojasi turimais tekštais; ne giminaitei perdavusi tekstus pateikė ją iš Ziboliškės (Irena Regina), pati juos dar naudoja. Tai ne vieninteliai nustatyti atvejai, kai užkalbėjimai nėra laikomi paslaptimi – kai kuriuose Lietuvos regionuose užkalbėjimų tradicija yra atvira (Dieveniškėse, Šalčininkų r.)¹⁷.

Dauguma sutiktų užkalbėtojų yra vyresnio amžiaus, taigi apie perdavimo situaciją jau yra galvojama, svarstoma, kam perduoti. Daugiau apie tai yra galvojusios vyriausios iš kalbintųjų užkalbėtojų, o jaunesnės, pavyzdžiui, užkalbėtoja iš Svirčių sen., tikisi sulaukti anūkės, kuriai galėtų perduoti žinias, ir kitų galimybių nesvarsto. Pirmaisiais kartais kalbantis su kai kuriomis užkalbėtojomis susidarė įspūdis, kad pateikėjos nejaučia atsakomybės išlaikyti tradicijos tęstinumą, kad į perdavimą žiūria pasyviai. Būtent pasyvus perdavimas tuomet iškilo kaip viena iš priežasčių, galėjusių lemti tradicijos nykimą ar silpnėjimą ne tik šiame regione. Tačiau vėlesnių pokalbių metu paaiškėjo, kad atsakymas, – *Jeį bus kam, perduosiu*, – nereiškia užkalbėtojos abejingumo šiuo klausimu – labiau tai nusivylimo, nerimo, netikrumo dėl susidariusios situacijos išraiška, kai vis dar neaišku, kam perduoti, nors juntama, kad jėgų jau mažėja ir greitai pačios tęsti savo veiklos nebegalės. Nurodomos skirtingos priežastys, kodėl mokinys dar nepasirinktas: skundžiamasi, kad potencialūs kandidatai arba nenori, arba yra per jauni. Pirmiausia svarstant, kas galėtų perimti žinias, galvojama apie šeimos narius, dauguma kalbintų užkalbėtojų norėtų perduoti vaikams ar anūkams.

Kai kuriais atvejais nors vienas ar kitas šeimos narys, atrodytų, galėtų (yra vyriausias ar jauniausias vaikas šeimoje) ir norėtų tęsti mamos ar močiutės darbą, užkalbėtojų apsisprendimas neperduoti jam savo žinių liudija, kad remiamasi ne vien tradicinėmis rekomendacijomis. Pabrėžiama, kad ne visi gali tęsti tokią veiklą: užkalbėtoja iš Ignalinos (Vanda) sakė bandžiusi perduoti sūnaus žmonai, tačiau pastarajai išmokti nepasisekė: *Neturiu kam. Vaikai nesiima, vienos marčios kaip norėjau, labai norėjau, nieko nepadarau, nei kortom, nei tuom* [neišmoko užkalbėjimų – V. P.]. Situaciją taip pat gerai iliustruoja pokalbis su užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina), per kurį šalia sėdėjusi dukra prasitarė, kad ji galėtų (yra jauniausias vaikas šeimoje) perimti mamos žinias, tačiau pati užkalbėtoja griežtai atsakė: *Tu negali*. Savo nuostatą pateikė ją grindė tuo, kad ne kiekvienas gali būti užkalbėtoju, ne visų užkalbėjimai padeda. Tokiose situacijose aiškiausiai pasimatydavo, kokie reikalavimai yra keliami užkalbėtojui: pirmiausia ir

---

¹⁷ VAITKEVIČIENĖ, Daiva. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. P. 46

svarbiausia – jis turi būti giliai tikintis, pasak užkalbėtojos iš Ignalinos (Vandos), perduoti reikia tam, *kas talantą tokį turi*, užkalbėtojos iš Bėčiūnų žodžiais tariant – *turi būti Dievo skirta*. Užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija) akcentuoja giminės tradiciją: *Čia iš prigimties jau eina. Ne kiekvienas gali šituo užsiiminėti. Jei mano giminėj nebūtų nei vieno užkalbėtojo, tai ir aš nieko negalėčiau. Iš kartos į kartą. Pas mano tėvą atėjo iš jo tėvų ten ar senelių, nežinau. Ir pas mane nuo tėvų liko šitie sugebėjimai*.

*Užkalbėjimų tradicija yra tęstinė, užkalbėtojas jautėsi įsipareigojęs perduoti savo žinias*¹⁸ – daugelis kalbintų užkalbėtojų norėtų tradiciją išlaikyti, tačiau nerimauja, ar bus kam sukauptas žinias perduoti. Apie perdavimą daugiau galvojama vyresniame amžiuje, pirmiausia renkamas iš šeimos narių, jei nėra kam perimti iš jų, tuomet pasirenkamas kaimynas ar kitas žmogus.

---

¹⁸ VAITKEVIČIENĖ, Daiva. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. P. 51.

3. UŽKALBĖTOJO KASDIENYBĖS STUDIJA

3.1. Reklamos vengimas: savignos išraiška ar privatumo siekis?

Nors Lietuvos teritorijoje užkalbėjimai pradėti užrašinėti ir rinkti gana vėlai, XIX a., jais pradėjus domėtis kaip etnografinė tradicija, folkloru, o didesnio susidomėjimo sulaukė XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje¹⁹, vis dėlto užkalbėjimų tekstų surinkta nemažai (tai liudija šią tradiciją esant gyvybingą bei atskleidžia, kad užkalbėtojai savo patirtimi noriai dalijasi su tyrinėtojais), ypač turint omenyje, kad dauguma užkalbėtojų linkę tekstus laikyti paslapyje, kol jie naudojami (teigiama, kad kitu atveju jie taptų neefektyvūs: *Aš nepasakysiu, kaip aš darau. Aš turiu pas save turėt. Ką aš žinau, mano žinios turi pas mane būti* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)). Įvairūs draudimai, susiję su žinių perdavimu, neabejotinai turėjo didelę įtaką užkalbėjimo tradicijos išlikimui, padėjo išlaikyti atpažįstamą tradicijos formą ir neleido žinių kaupti visiems be išimties.

Tai, kad užkalbėtojos ir šio tyrimo metu noriai sutikdavo kalbėtis, kad bendravo atvirai ir atsakydavo į visus užduodamus klausimus, pagrindžia pokalbiuose su kitais bendruomenės nariais išryškėjusią užkalbėtojo, kaip lygiateisio bendruomenės nario, poziciją. Iš vėlesnių pokalbių su pateikėjomis dar aiškiau matyti, kad jos savo bendruomenėje jaučiasi saugios ir užkalbėjimų atlikimo nelaiko išskirtine ar ydinga praktika. Jausdamosi saugios ir užtikrintos dėl savo veiklos teisėtumo, jos sutikdavo kalbėtis apie savo veiklą.

Vis dėlto pirmuosiuose susitikimuose, kaip ir buvo tikėtasi, užkalbėtojos neatrodė visiškai atsipalaidavusios, buvo susikaupusios, nesiblaškydavo, stengdavosi atsakinėti konkrečiai, nenukrypdomos nuo temos, savo atsakymus buvo linkusios apgalvoti, kai kuriuos dalykus sąmoningai pabrėždavo (kad žmonės atsilygina tik simboliškai, kad blogo žmonėms nedaro, kad kalbami užkalbėjimai – „šventi žodžiai“ ir kt.). Įdomu, kad atvykę lankytojai beveik nesidomi užkalbėjimų praktika, o tik prašo pagalbos, taigi tyrėjo klausimai dažnai būdavo neįprasti, ypač tie, kurie labiau susiję su asmenybe, o ne pačiu užkalbėjimo ritualu ar kitomis neutraliomis temomis.

Buvo klausimų, kurie pačioms užkalbėtojoms iki susitikimo nebuvo kilę, temų, kurių jos neanalizavo. Uždavus klausimus, kuo save laiko ir vadina, kas nutinka, kad žmonėms pagerėja, ar užkalbėjimus laiko darbu, pagalba ar gydymu ir kt., dažnai lyg nustebdavo, tarsi pasimesdavo dėl tokių klausimų. Vėlesnių susitikimų metu, kai apie užkalbėtojas buvo žinoma daugiau, susiformavo prielaida, kad jos tiesiog nesureikšmina, neanalizuoja savo veiklos motyvų, viską priima kaip tam

---

¹⁹ VAITKEVIČIENĖ, Daiva. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. P. 52–62.

tikrą duotybę, būtinybę. Į ankstesnius klausimus turi susiformavusios aiškų atsakymą, kuris joms lyg savaime suprantamas, paprastas, nereikalaujantis apmąstymų (*Aš paprastas žmogus, kaip visi. Pagal giminę ryšys šitas, iš prigimties eina <...> Čia jau nuo senovės senovių. Kaip pasakojo mano mama, nuo senovės eina. Anksčiau gydytojų nebuvo, buvo tik liaudies medicina, užkalbėjimai buvo. O senovėj, kaimuose, beveik kiekviena senutė žinojo nors kiek užkalbėjimų, pačios paprastos, kurie gyvenime reikalingi* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)). Pasitaikė atveju, kai savo sprendimus užkalbėtojos pagrindė lankytojų nuomone. Pavyzdžiui, užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina) save vadina tarpininke tarp Dievo ir žmogaus, nes jai taip paaiškino vienas iš lankytojų: Užkalbėtoja iš Ignalinos (Vanda) pasakojo, kaip pas ją atvykęs žmogus, iki tol aplankęs daug būrėjų, pasakė, kad ji būtinai turi imti didesnę atlygį: *Anas man padeda 50 litų ir uždeda mano ranką, o paskui savo ant viršaus ir sako: „Močiute, nuo šiandien dienos tu turi imti 50 litų, mažiausiai“.* O kodėl, sakau, sūneli, tu taip kalbi? *„Aš apvažiavau, – sako, – ne mažiau 12. Ir kiek tu apsaiki teisybės, nepasakys nei viena“.*

Kai kuriais pokalbių momentais išryškėdavo, kad užkalbėtojos stengiasi paaiškinti, akcentuoti kai kuriuos dalykus, kad būtų teisingai suprastos. Tam tikrų savigynos, savo veiklos teisinimo motyvų užfiksuota kalbant apie atlygį, kerėjimų ir užkalbėjimų santykį bei lankytojų prašymus kenkti kitiems. Kaip minėta, savo poziciją šiais klausimais užkalbėtojos pabrėždavo, akcentuodavo ne viename pokalbyje. Vis dėlto negalima teigti, kad šie pasikartojimai sietini vien su noru įtikinti savo veiklos skaidrumu, labiau tai tam tikros taisyklės, kurių privaloma laikytis, kaip ir daugelio kitų užkalbėjimo ritualo atlikimo rekomendacijų: užkalbant minėti vardą, perduoti užkalbėjimus vyriausiam ar jauniausiam šeimoje, neatskleisti žinomų užkalbėjimų iki perdavimo ir kt.

Išankstinė nuostata, kad užkalbėtojos turi gintis nuo jas puolančių, nebūtais dalykais kaltinančių, apkalbančių žmonių buvo visiškai nepagrįsta. Toks įsivaizdavimas susijęs su skeptiškai užkalbėjimų tradicijos atžvilgiu nusiteikusiųjų kritika, kuri, atrodytų, turėtų žeisti ir skatinti užkalbėtojas nevykdyti įprastos praktikos. Po pokalbių su užkalbėtojomis ir bendruomenės nariais paaiškėjo, kad kritikos dėl savo veiklos užkalbėtojos beveik nesulaukia arba tais retais atvejais, kai sulaukia, turi svarų kontrargumentą, kad jų tariami žodžiai – dievo žodžiai, kad jos tik padedančios: *Užkalbėtoja su Dievu. Yra visokių užkalbėtojų. Aš tik su Dievu <...> Tik per maldas stiprybė. Jeigu netiki dievu, negali užkalbėti. Aš užkalbinėju, aš prašau Dievo pagalbos. Aš neprašau nei velnio, nei nieko, aš Dievo prašau* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)). Užkalbėtojos nesmerkia ir blogai neatsiliepia apie jomis netikinčius žmones, nes netikinčių užkalbėjimais sulaukia gana dažnai – juos atveža artimieji, giminaičiai. Užkalbėtojos pateikė daug pavyzdžių, kaip netikintys žmonės,

pagiję po užkalbėjimų, imdavo tikėti jų poveikiu. Tad daugeliu atvejų užkalbėtojos nesureikšmina skeptiškai nesuteikusiųjų nuomonės, nes laiko juos neteisiais dėl jų nežinojimo.

Apskritai galima būtų teigti, kad užkalbėtojos yra visiškai užtikrintos ir ramios dėl savo veiklos teisingumo, teisėtumo, būtinumo. Toks pasitikėjimas savimi susiformavo per ilgus praktikos metus, remiantis daugeliu atvejų, kai žmonės sėkmingai pasveikdavo po užkalbėjimų. (užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina) pasakojo apie ligoninėje gulėjusį žmogų, kurį slapta užkalbėjo nuo rožės: *Aš paėmiau, vardą žinojau, atkalbėjau. Trečioj dienoj klausiu, kaip su koju. Sako: „Geriau, vaistai padėjo“. Tada aš pradėjau sakyti, tai sako: „Dabar aš tikiu, kad padeda“. Oi, visokių tokių nuotykių turėjau*). Sakytume, tokiais atvejais galima jausti tam tikrą pasididžiavimą savo veikla, tačiau užkalbėtojos nesipuikuoja, remiasi pavyzdžiais, kaip jos padėjusios žmonėms.

Taigi po visų pokalbių galima būtų teigti, kad užkalbėtojos jaučiasi saugios, yra pakankamai atviros, stengiasi atsakyti į visus užduotus klausimus, nesistengia pernelyg ginti savo veiklos, gerai žino, dėl ko ją vykdo. Vis dėlto jos linkusios be reikalo nepasakoti savo veiklą, kaip pačios sako, nesireklamuoti (*Reklamos aš neduoodu. Vienas per kitą perduoda. Todėl, kad aš vienam padėjau, kitam padėjau. Jie sako trečiam: „Važiuokit tenai“. O jeigu aš nemokėčiau daryti šito, nuimti nuo žmogaus, kitas žmogus pas mane neateis* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija); užkalbėtoja iš Ignalinos (Vanda) pasakojo, kaip reagavo į vieno iš lankytojų siūlymą viešinti jos veiklą: *„O tu nenorėtum, kad aš tave viešai paskelbčiau?“ Ne, sakau, sūneli. Jeigu tu nori sąžiningai, aš tau padėsiu, kiek mokėsiu, aš tau pasakysiu, bet jeigu tu mane iškelsi į viršų, tu daugiau pas mane neateisi*). Tokią poziciją galima interpretuoti ne tik kaip norą turėti privatumo, bet ir kaip tam tikrą gynybinį veiksmą.

3.2. Santykis su lankytojais

Nors pačios užkalbėtojos pas save lankytojų nekviečia, apie savo veiklą viešai nepasakoja ir kitaip nesireklamuoja, lankytojų joms netrūksta dėl kelių priežasčių: apsilanko giminaičiai, kaimynai, kiti bendruomenės nariai, toliau gyvenantys sužino iš jau apsilankiusiųjų rekomendacijų, žmonės atsiunčia gydytojai, apskritai dažnai tas pats lankytojas atvyksta ne vieną kartą (neretai užkalbėtojos pakviečia pakartotinai apsilankyti, kad įsitikintų, ar užkalbėjimas padėjo; kai kurie lankytojai pas keletą užkalbėtojų atvyksta reguliariai; kartais žmonės apsilanko ir po ilgesnės pertraukos). Taip pas užkalbėtojas apsilanko ne tik gavusieji rekomendaciją, bet ir skeptiškai nusiteikę žmonės, atvežami vaikai.

Kokie lankytojai pas užkalbėtojas lankosi dažniausiai, sunku tiksliai įvardyti – tai skirtingo amžiaus, įvairių apsilankymo motyvų turintys žmonės. Dažniausia jie skundžiasi sveikatos sutrikimais arba turi įvairių problemų asmeniniame gyvenime, ieško galimybių padėti artimiesiems, rečiau atvykstama patenkinti smalsumo – tokius lankytojus užkalbėtojos greitai identifikuoja. Pas aktyviai dirbančias ir daugiau žmonių priimančias dažniau atvyksta nevietiniai lankytojai, apie mažiau praktikuojančias žino siauresnis ratas – vietos bendruomenės nariai ar apylinkių gyventojai. Žymiai didesnį lankytojų skaičių nurodo užkalbėtojos, galinčios padėti nuo įvairesnių ligų, taip pat tos, kurios moka ne tik užkalbėjimų tekstus, bet ir gali burti su kortomis, pačios įvardyti žmogaus negalavimus ir nusakyti jų priežastį (pavyzdžiui, užkalbėtoja iš Svirkių sen. (Janina) sprendžia apie lankytojo negalavimus paėmusi jam už rankos, taip pat per atstumą vesdama ranka palei žmogaus kūną). Užkalbėtojos, mokančios iki 10 užkalbėjimų tekstų, per metus priima iki 5 lankytojų, o gebančios gydyti daugiau negalavimų, turinčios kitų sugebėjimų, dažnai per dieną dirba su daugiau negu 5 žmonėmis).

Lankytojas nebūtinai turi atvykti pas užkalbėtoją. Tais atvejais, kai negalavimo priežastis yra aiški, užkalbėtoja arba per atstumą (naudodamasis kortomis ar žiūrėdamas į nuotrauką) sugeba identifikuoti problemą ir stengiasi padėti. Kalbant su užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina), jai paskambino žmogus ir papasakojo apie savo negalavimą. Užkalbėtoja pasižymėjo žmogaus vardą ir ligą užrašų sąsiuvinyje ir nurodė paskambinti po savaitės ir pasakyti, ar pagerėjo. Per atstumą ji kasdien meldžiasi už žmogų, kad jam pagerėtų. Užkalbėtoja iš Ignalinos (Vanda) tik išmetusi kortas gali pasakyti, ar žmogus serga, tačiau nesugeba nurodyti tikslios ligos ir siunčia pas gydytoją. Tik sužinojusi tikslią negalavimų priežastį, užkalbėtoja imasi gydyti žmogų. Užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija) dažniausia prašo žmogaus atvykti, nes užkalba ne tik produktus, bet ir jį patį; produktus užkalbėti gali ir vėliau, be paties negaluojančiojo, kai negalavimas jau identifiкуotas. Užkalbėtoja iš Svirkių sen. (Janina), kaip minėta, apie lankytojo negalavimus sprendžia paėmusi jam už rankos, taip pat per atstumą vesdama ranka palei žmogaus kūną, o apie nesantį žmogų gali papasakoti išmetusi kortas arba žiūrėdama į nuotrauką. Kitos užkalbėtojos imasi tik tų ligų, kurias iš karto identifiкуoja ir žino užkalbėjimų negalavimui gydyti. Net jei užkalbėtojos nesugeba identifikuoti ligos arba nežino reikiamo užkalbėjimo, naudoją maldelę *nuo visų ligų*. Remiantis šiais pavyzdžiais galima sakyti, kad užkalbėtojai stengiasi kuo galėdami padėti atvykusiesiems. Net tais atvejais, kai liga tiksliai nenustatyta, užkalbėtojai dažnai vis viena bando padėti: *Bandau. Sakau, jei nepajusit, kad geriau, sakau, greičiau eikit pas gydytojus* (užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina). Kai užkalbėtojai pamato, kad negali padėti, siunčia lankytoją pas gydytojus, tačiau beveik niekada pas kitą užkalbėtoją (!).

Užkalbant svarbiausias žmogaus vardas, visos užkalbėtojos akcentuoja būtinybę jį žinoti, pageidaujama, kad tai būtų krikšto vardas. Patiems lankytojams, kai jie užkalbami, nieko daryti nereikia, tačiau dažnai svarbi sėdėjimo pozicija: užkalbėtojos iš Švenčionėlių (Japifanija) ir iš Svirkų sen. (Janina) visuomet pasodina žmogų tiesiai, kojas liepia padėti lygiagrečiai ant žemės, o rankas ant kelių (Japifanija nurodo delnus nukreipti į viršų). Tokia pozicija, anot užkalbėtojos iš Svirkų sen. (Janinos), svarbi, nes taip žmogus priima gerą energiją, o liga išeina. Užkalbėjimus užkalbėtojos parenka individualiai: ir pagal ligą, problemą, ir pagal ligos ar problemos mastą, senumą, ir pagal tai, ar apsilanko vaikas, ar suaugusysis. Į klausimą, kaip priimamas sprendimas, kas žmogui negerai ir kaip jam padėti, užkalbėtojos atsako skirtingai: vienos sprendžia pagal gydytojo išvadas, kitos pagal lankytojo nusiskundimus, dvi iš kalbintų užkalbėtojų ne tik remiasi žmogaus ar gydytojų nuomone, bet ir pačios aiškinasi pasitelkdamos kortas. Išskirtiniais atvejais laikytume užkalbėtojas iš Švenčionėlių (Japifanija) ir iš Svirkų sen. (Janina), kurios pačios apžiūri lankytoją. Svarbu pabrėžti, kad tokia apžiūra, nors ir prisiimama atsakomybė diagnozuoti ligą, nėra lygintina su gydytojų konsultacija. Sunku apibrėžti kriterijus, kaip nustatoma negalavimo priežastis. Paklaustos, kaip tai daro, užkalbėtojos nesiima per daug aiškinti: užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija) pasakoja tiesiog pamatanti, kai žmogus ateina, kas jam negerai, problemas pasako ir skaitydama iš delno, o kiek žmoguje susikaupę negero, pasako pagal tai, ar smarkiai žiovauja užkalbėdama žmogų. Užkalbėtoja iš Svirkų sen. (Janina) aiškina matanti spalvas tam tikrose žmogaus kūno vietose ir taip išsiaiškinanti negalavimus, o žmogaus praeitį ar ateitį regi vaizdais, kai paima lankytoją už rankos.

Užkalbėjimo metu toje pačioje patalpoje gali būti ir pašalinių žmonių – užkalbėtojoms dažniausia tai netrukdo, į pašalinius jos nekreipia dėmesio. Iš toliau paprastai atvyksta ne vienas, o grupelė žmonių; kai kuriais atvejais jie visi kartu užeina pas užkalbėtoją, o norintieji atskirai pasišnekėti yra priimami asmeniškai. Užkalbėtojos yra pratusios prie didelio srauto lankytojų ir jų grupių. Teko stebėti ne vieną užkalbėjimo ritualą – nė karto užkalbėtojai nepaprašė išeiti. Taigi savo veiklos užkalbėtojai nuo pašalinių akių neslepia, aplinkiniai girdi dažniausia pašnibždomis sakomus žodžius (tik užkalbėtoja iš Svirkų sen. (Janina) užkalbėjimų maldeles sako mintyse).

Nors žmonėms patogiau į labiau nutolusias vietas vykti susibūrus į grupę, užkalbėtojoms dažnai sunku priimti didelį būrį žmonių: *Dažnai ateina ir po 8 po dieną būna. Jei nuimt prakeiksmas, tik 1 galiu, nes žemyn jau einu. Jau ir kortom 8 negaliu* (užkalbėtoja iš Ignalinos (Vanda); *vieną kartą tik priimu, nes ir man jau sunku <...>. Man neskauda, tik jėgų mažoka, jei per daug žmonių atvažiuoja. Ale praeina. Dabar pradėjau tik po vieną kartą priimti* (užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina). Visos užkalbėtojos pasakojo, kad po lankytojų vizitų jaučiasi

pavargusios, išsekusios, ypač jėgų netenkama, kai per dieną priimama daugiau nei 2–3 lankytojai. Kalbintos užkalbėtojos pažymi, kad nuo lankytojų pavargsta nevienodai, esą žmonės skirtingi, taip pat būna sunku, kai liga labiau įsisenėjusi arba sudėtingesnė, jei paveldėta, ją pašalinti sunkiau, dėl to prarandama daugiau energijos, taigi kartais ir vienas lankytojas gali labai išsekinti: *Yra poveikis. Ar sunkumas ateina, ar karštis išpila. Man ir spaudimas pakyla. Jeigu žmogus sunkus, taip <...>. Sunkiau, aišku, padėti tam, kuris blogas žmogus, turi blogą energiją, tam sunkiau. Su ligom lengviau. Jis geras žmogus, bet ligos kokios yra* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija); *Organizmas verčiasi, valosi, būna, kad po kalbėjimo pablogėja* (užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina)). Ne kartą teko stebėti, kaip užkalbėdama žmogų keičiasi užkalbėtoja iš Svirkių sen. (Janina): moterį išmuša raudonis, ima prakaituoti kakta. Tokią organizmo reakciją moteris apibūdina kaip įprastą, kai atvejis sudėtingesnis.

Vis dėlto užkalbėtojos dažniausia nepaiso atvykusiųjų skaičiaus ir stengiasi padėti visiems: *Ima energiją, atima. Bet pas mane greit atsikaupia, aš nežinau kaip apskakyt. Dūstu pasidaro, visokių žmonių atvažiuoja. Už karto penki atkalbėt sunku, kai atvažiuoja. Aš galvoju, kad ir dingsta mano energija, kiek bus, tiek gerai, kad tik žmonėm padėt. Taip pasiryžau* (užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina)). Apibūdindamos savo veiklą, užkalbėtojos teigė tiesiog negalinčios atsisakyti padėti žmonėms ir atsisakančios tik tais atvejais, kai negali padėti arba kai atvykėliai prašo išskirti šeimas, prakeikti, priversti kitą vyrą ar moterį atkreipti dėmesį ir pan.: *Būna ateina, bet aš tuo neužsiimu. Būna šeimas nori išskirti. Aš šitokias ir nubaušt galėčiau. Bet man reikia, kad durklą čia įbest širdin, kad aš ką bloga padaryčiau* (užkalbėtoja iš Ignalinos (Vanda)). Pasak užkalbėtojų, tokių lankytojų, nors ir nedaug, bet pasitaiko. Jų nuomone, tokie žmonės ieško ir randa žmonių, už pinigus sutinkančių kenkti kitiems, tačiau tokią praktiką užkalbėtojai vadina juodąja magija ir aiškiai atskiria nuo savo veiklos, paremtos tikėjimu, Dievo pagalba. Nors žmonių, prašančių kenkti kitiems, užkalbėtojos nesmerkia, įspėja, kad blogo linkintys ir piktą darantys už savo nuodėmes atsakys po mirties nepatekdami į dangų, kad blogi darbai atsisuks prieš juos, kad prisišauks nelaimę sau ar savo artimiesiems ir pan.: *Būna tokių blogų žmonių, kad seserį nudėt, kad vaikas negimtu prašo. Paskui ieško juodosios magijos ir juodoji magija jam padeda, būna tokių, kurie sutinka. Aš šito negaliu padaryt, vaikelį, aš tau va prieš Dievą sakau. Bet tokie nei į dangų, nei pas Dievą nepaklius, jam mirtis bus labai sunki* (užkalbėtoja iš Ignalinos (Vanda)).

Žinoma įvairių istorijų, pasakojimų, kaip pagiję po užkalbėjimų žmonės imdavę jais tikėti. Šis naratyvas buvo vienas dažniausiai pasikartojusių siužetų užkalbėtojų pasakojimuose. Abejojančiųjų užkalbėjimų galia pasitaiko dažnai, tačiau užkalbėtojos priima ir juos, įspėdamos, kad netikinčiam užkalbėjimų efektyvumu yra sunkiau padėti, užkalbėjimai juos mažiau veikia. Dar

sudėtingiau padėti nekrikštytam žmogui. Dar vienas pasikartojimas skirtingų užkalbėtojų liudijimuose – pasakojimas apie savo vaikus atvežančius užkalbėjimais netikinčius žmones (*Būna mama atveža, vaikas sėdi, susijuokia. Galvoju, juokis. Kitą kartą jau nesijuokia, kai pagerėja* (užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina)). Apskritai pasakojimas apie užkalbėjimų efektyvumu patikėjusius žmones yra svarbus argumentas, kuriuo užkalbėtojai pabrėžia užkalbėjimų naudą ir savo veiklos prasmingumą. Į netikinčius žmones žiūrima atlaidžiai, jie nevadinami neišmanėliais, nesmerkiami. Užkalbėtojai sakosi suprantą, kad žmonės, neturėdami detalesnių žinių apie užkalbėjimus arba painiodami užkalbėjimus su burtais, dažnai pasisako apie juos neigiamai: *Jeigu žmogus suprantą gerai, jis nesakys, kad aš raganauju* (užkalbėtoja iš Ignalinos (Vanda)).

Su atvykusiaisiais, tiek neabejojančiais užkalbėjimų efektyvu, tiek ir su skeptiškai nusiteikusiais, užkalbėtojos stengiasi būti atviros ir sąžiningos. Nė viena iš jų lankytojams negarantuoja, kad užkalbėjimas visiškai padės, kiekvienu atveju užkalbėtojos negali užtikrinti, kad problema bus galutinai išspręsta (*Aš nurodau, kad reikia laikytis, aš padėsiu. Rūkymas ir narkomanas yra blogiausias dalykas. Jei nenorės, nieko nepadarysiu. Baisu padėt, jei organizmas pripratęs, čia sunkus dalykas* (užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina)); *Aš tau viskuom nepadėsiu, neišgydysiu, bet palengvėjimas tau bus* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)). Visos akcentuoja, kad pabandys padėti, bet primena, kad nėra visagalės, įspėja, jog iš pirmo karto gali nepavykti (*Kuriam reikia daugiau, daugiau pakalbu, daugiau maldų skiriu <...>. Po trijų kartų turi praeiti. Paskui paskambina, sako viskas tvarkoj. Tris kartus liepiu paskambinti* (užkalbėtoja iš Bėčiūnų (Valentina)). Tokį užkalbėjimų ribotumą jos sieja su daugeliu priežasčių: žmogaus tikėjimo gilumu, sudėtingu tikslios negalavimo priežasties nustatymu, ligos įsisenėjimu, tam tikrais žmogaus polinkiais ir kt.

Negalima būtų teigti, kad užkalbėtojos, kurios geba pačios įvardyti žmogaus negalavimų priežastį, apibūdinti jo situaciją, papasakoti apie praeitį arba ateitį, – iš Švenčionėlių (Japifanija) ir Svirkių sen. (Janina), apie žmogų žino visiškai viską vos tik jam įėjus. Pastebėtina, kad užkalbėtojui svarbu užduoti tinkamus klausimus, suformuluoti aiškų pageidavimą. Visos užkalbėtojos pirmiausia savo lankytojo paklausia, kas nutiko, stengiasi kuo daugiau sužinoti ir iš paties lankytojo arba sulaukti tikslaus klausimo.

Tuomet, kai pas užkalbėtojas atvykstama spręsti asmeninių problemų, ieškoti išeičių iš sudėtingų situacijų, praradus viltį pasveikti ir panašiais atvejais, užkalbėtojos tampa klausytojomis, guodomis, patarėjaomis ir net psychologėmis. Atvykę žmonės turi būti atviri, pasitikėti jais. Užkalbėtoja iš Svirkių sen. (Janina) pasakoja, kad ji suprantą, kada lankytojas meluoja ar sako viską. Ne viena užkalbėtoja neaiškiais, sudėtingesniais atvejais pasitikslinka, ar jai suteikta visa

informacija, akcentuoja, kad turi žinoti viską, kad galėtų padėti. Lankydamiesi pas užkalbėtojas, žmonės daugiausia stengiasi analizuoti, aiškintis su jais savo problemas, rečiau domisi pačia užkalbėtoja. Tiesa, kai kurie užkalbėtojai patys pasipasakoja lankytojams apie savo kasdienybę, rūpesčius, dienos įspūdžius ar pan., ypač kai lankytojas atvyksta nebe pirmą kartą ir yra užsimezges bendravimas, tačiau įprastai susitikime didžiausias dėmesys tenka atvykusiajam.

Patys užkalbėtojai sakosi įprastai nepalaikantys draugiškų ryšių su lankytojais, nebent tai būtų šeimos nariai, kaimynai ar kiti dažniau sutinkami bendruomenės nariai. Po vizitų kai kurie užkalbėtojai stengiasi pamiršti susitikimą, ypač svarbu pamiršti vardą (tai itin akcentavo užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija): *Vardas labai svarbu. Vardas turi būti krikštytas. Vardą reikia ištrinti, kad jam nebūtų sunku. Jeigu aš nuėmiau nuo jo, užkalbėjau, aš turiu pamiršti viską apie jį. Aišku, ne iš karto pavyko. Pirmi metai buvo labai sunku*). Daugelis kalbintų užkalbėtojų neprisimena savo lankytojų net tada, kai jie po kurio laiko dar kartą atvyksta, užkalbėtojos iš Švenčionėlių (Japifanija) ir Svirkių sen. (Janina) stengiasi kuo greičiau pamiršti susitikimo aplinkybes, jų neanalizuoja.

Taigi kalbintos akyviausios užkalbėtojos atskleidžia, kad pas jas apsilanko artimieji, kaimynai, kiti bendruomenės nariai ir toliau, net užsienyje, gyvenantys žmonės. Pasak jų, tokių vizitų sulaukiančios daug, nes jų užkalbėjimai padeda – kitaip žmonės vieni kitiems nerekomenduotų ištikus bėdai vykti pas jas. Tie patys lankytojai dažnai atvyksta ne po vieną kartą – užkalbėtojos atvirai prisipažįsta, kad ne visada gali visiškai išgydyti žmogų, bet kiekvienu atveju stengiasi padėti kuo galėdamos. Užkalbėtojų visiškai netrikdo atvykę skeptiškai tradicijos atžvilgiu nusiteikę žmonės, kaip ir neveikia įvairios kalbos – pateikėjos yra įsitikinusios savo veiklos prasmingumu ir efektyvumu dėl daugybės pavyzdžių, kai užkalbėjimai padėję. Jei žmogus nepasveiksta arba jam pagerėja ne iš karto, užkalbėtojos tokias nesėkmes sieja su ligos sudėtingumu, įsisenėjimu, žmogaus energetika, tikėjimo ar pastangų trūkumu ir pan. Užkalbėtojos ypač akcentuoja, kad ne viskas priklauso vien nuo jų, nors visais atvejais stengiasi padėti negailėdamos laiko ir jėgų. Nors dažnai santykis su lankytojais yra orientuotas tik į juos pačius, glaudesni ryšiai neužmezgami, užkalbėtojos džiaugiasi tiesiog galėdamos padėti ir laukia jų, laiko tai savo pareiga ir misija: *Aš taip nenoriu užsidariusi tik savyje. Jeigu pas mane žmonės ateina, aš skaitau, kad aš reikalinga kažkam. O dėl šito aš gyvenu. Aš labai patenkinta. Jeigu pas mane žmonės ateina, jeigu aš traukiu, tai man labai gerai. Aš nenoriu gyventi atsiskyrusi nuo visų* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)).

3.3. Santykis su kitais užkalbėtojais

Kalbintų pateikėjų santykis su kitais užkalbėtojais yra dvejopas: viena vertus, ryški mokytojo–mokinio linija, pagarbiai prisimenami anksčiau apylinkėje gyvenę užkalbėtojai, kita vertus, vengiama kalbėti apie kitus šiuo metu praktikuojančius tokią veiklą, ypač gyvenančius toliau, nepažįstamus.

Kalbėdamos apie savo pirmtakus, iš kurių perėmė žinias, užkalbėtojos atsiliepia pagarbiai, prisimena, kaip jų užkalbėjimai padėdavę. Kadangi dažniausia užkalbėtojos tekstus yra išmokusios iš giminaičių, asmeninis santykis su jais buvęs labai artimas, tačiau užkalbėjimų problematika kartu nesvarstyta, neanalizuota. Užkalbėtojos dažnai neturi daug žinių apie tai, kaip jų šeimoje ar giminėje vystėsi užkalbėjimų tradicija, ypač nedaug arba fragmentiškos informacijos pateikiama apie anksčiau gyvenusius, nepažintus giminės užkalbėtojus– tokiais atvejais pateikiami tik faktai, kad vienas ar kitas giminės narys mokėjęs užkalbėti. Tad informatyviausias šaltinis pasirodė užkalbėtojų asmeninė patirtis, bet ne prisiminimai apie giminės ar anksčiau bendruomenėje buvusius užkalbėtojus.

Apie toje pačioje vietoje gyvenusius užkalbėtojus taip pat atsiliepiama pagarbiai. Pirmiausiai jie prisimenami kaip paprasti žmonės, paminima, ką veikė, kokią šeimą turėjo, o pagalba žmonėms užkalbėjimais minima lyg tarp kitko. Kalbant apie juos užkalbėtojoms atmintyje pirmiausia iškyla tų žmonių kasdienybė, prisimenami jų tarpusavio santykiai, o gebėjimas užkalbėti, regis, niekaip nekeičia to žmogaus poveikio ir yra vertinamas kaip įprasta, neišsiskirianti žmogaus veikla. Toks pačių užkalbėtojų požiūris į pirmtakus kartoja ir kitų bendruomenės narių požiūrį į užkalbėtoją kaip eilinį bendruomenės narį, kurio žinios prisimenamos tuomet, kai jų prireikia.

Tačiau nepažįstami užkalbėtojai, dažniausia ne vietinės bendruomenės nariai, vertinami atsargiau, užkalbėtojos sako tik girdėjusios, kad vienoje ar kitoje vietovėje buvęs užkalbėtojas, bet daugiau žinių ar atsiliepimų apie jo veiklą nepateikia. Ypač atsargiai vertinami dabar gyvenantys užkalbėtojai. Pateikėjos nesileidžia į kalbas apie kitus užkalbėtojus, paklaustos apie juos, sako nežinančios arba neatsako ir iškart pradeda pasakoti, ką pačios daro, kad remiasi Dievu ir tikėjimu. Jos nesiryžta spręsti ar svarstyti, ar kiti užkalbėtojai dirba panašiai.

Įdomu, kad dažnai patys užkalbėtojos į atskiras kategorijas neskirsto tradicinių užkalbėtojų ir dirbančių su energetika, buriančių kortomis ir kt. Ryškios opozicijos *geras vs blogas*, *aš kaip užkalbėtojas vs visi darantys bloga* ir *aš kaip užkalbėtojas vs visi kiti*, tačiau nėra išskiriama opozicija *tradiciniai užkalbėtojai vs kiti, užsiimantys panašia veikla*. Taigi santykis su kitais užkalbėtojais nekuriamas, jokie bendravimo ir ryšio tarp atskirų užkalbėtojų nepavyko užfiksuoti.

Dažniausia užkalbėtojos sakosi girdėjusios apie vieną ar kitą užkalbėtoją, bet nieko daugiau pasakyti negali. Vengia vertinti ir analizuoti kitų žmonių vykdomų panašių veiklų. Vis dėlto visos pateikėjos išskiria ir akcentuoja, kad yra visokių užkalbėtojų, kad yra užsiimančių juodąja magija, o jos pačios dažnai padedančios žmonėms panaikinti jų burtus: *Užkalbėjimų visokių daro, yra juodieji magai. Padaro žmogui blogumą, aš viską turiu nuimti, viską ištraukti iš žmogaus* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)). Čia dar kartą išryškėja, kad pačios užkalbėtojos griežtai neskiria užkalbėtojo ir burtininko, juodojo mago kategorijų. Tikriausiai dėl to nepasitikima kitais užkalbėtojais, lankytojai nesiunčiami pas juos – jei nepavyksta padėti žmogui, jis siunčiamas pas gydytoją, bet niekuomet pas kitą užkalbėtoją. Ypač nepasitikima ir įtariai žiūrima į tuos, kurie už pagalbą prašo nustatyto atlygio. Tokią praktiką užkalbėtojos kritikuoja. Pasak jų, žmogus gali duoti *ant rankos* arba tiek, kiek pats gali ir nori (*Pas mane tarifo nėra, pagal galimybę. Jeigu negali žmogus, nereikia. Aš paskutinio iš žmogaus neimu niekada*) (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)). Nustatytas atlygis, užkalbėtojų nuomone, nesiderina su šia veikla. Kitų sprendimai imti atlygį plačiau nesvarstomi, tai laikoma individualiu apsisprendimu. Labiau akcentuojama asmeninė *aš* pozicija dėl lankytojų atsilyginimo. Kaip minėta, užkalbėtojoms atsilyginama simboliškai, neprašoma konkrečios sumos, nenurodoma, koks turi būtų atlygis. Kai kuriais atvejais užkalbėtojos lankytojams pasiūlo paaukoti pinigus bažnyčiai.

Taigi, nors užkalbėtojos su pagarba prisimena savo pirmtakus, patikimais laiko anksčiau bendruomenėje gyvenusius užkalbėjimų atlikėjus, detalesnių žinių apie juos neturi net ir tais atvejais, kai užkalbėti mokėję tėvai. Apie šiuo metu gyvenančius užkalbėtojus pateikėjos kalba atsargiai ir įtariai, nes nėra užtikrintos tų užkalbėtojų patikimumu: jos žino, kad yra ir kenkiančių bei apgaulinjančių, reikalaujančių iš lankytojų nustatyto atlygio, ir ypač akcentuoja, kad jų veikla niekaip nesusijusi su tokia praktika.

3.4. Užkalbėtojas namų žmonių grupėje

Nors, pasak Donato Saukos, *nebeįmanoma palyginti ir pasverti vienokios ar kitokios nuotaikos prisiminimų, kad apie konkrečių vietovę, konkretų laiką ir skirtingo amžiaus žmones būtų galima pasidaryti tam tikras bendresnes išvadas*²⁰, vis dėlto šiam tyrimui buvo labai naudingi turiningi kitų tradicijos dalyvių pasakojimai, padėję pagrįsti iškeltas hipotezes, rasti argumentų pasirinktai interpretacijai. Antropologijoje taikomas kultūrinis reliatyvizmas akcentuoja kultūrų santykinę nepalyginamumą, kiekvienos kultūros išskirtinumą, pabrėžia kiekvienos kultūros

---

²⁰ SAUKA, Donatas. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007. P. 285.

pažinumą tik iš jos vidinių struktūrų logikos. Viena iš tokių struktūrų – užkalbėtojo ir *kito* santykis – tiriant užkalbėjimų tradiciją buvo naudingi ir siekiant suprasti ją bendruomenėje apskritai.

Darbe nesiekama tiesiogiai lyginti užkalbėtojo ir neužkalbėtojo pozicijų. Analizuojant pateikėjų liudijimus, išryškėja užkalbėtojo santykiai (aktyvūs ir pasyvūs) su kitais bendruomenės nariais. Be jau analizuotų santykių su lankytojais, kitais užkalbėtojais, svarbus užkalbėtojų ir jo šeimos narių, giminių (pasitelkiant antropologijos terminus – namų žmonių grupės) santykiai bei santykiai su kitais tradicijos dalyviais (išskiriami kunigai, gydytojai). Skirtingos perspektyvos pateikia vis kitų duomenų, leidžiančių analizuoti, kaip užkalbėtojas suvokia save, kas lemia tradicijos gyvavimą. Pavyzdžiui, tai, kad visi pateikėjai nurodė iš esmės turintys šeimos pritarimą, galima laikyti teigiamu impulsu tradicijos gyvavimui: *Taip turi būti. Nei vaikai ką sako, nei marčios. Aš gi anūkus savo, ir proanūkius, visus gydau, padedu* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)).

Šeimos nariams ir giminaičiams užkalbėti mokantis artimasis pirmiausia yra motina, močiutė, teta, dėdė, pusseserė ar kt., o jo gebėjimas užkalbėti vertinamas tik kaip papildomos žinios. Pristatant ar kalbant apie juos terminas *užkalbėtojas* pridedamas retai, tik kaip papildoma informacija, ir tai nėra kaip nors specialiai išskiriamas ar akcentuojamas apibūdinimas. Artimieji, geriausiai žinantys užkalbėtojo kasdienybę, yra įpratę ir prisitaikę prie dažnų žmonių apsilankymų. Tokie vizitai, tapę ir jų kasdienybės dalimi, nebekelia didesnių klausimų, neinspiruoja svarstymų. Rečiau lankytojų sulaukiančių užkalbėtojų artimieji, paklausti apie šią veiklą, dažnai lyg atsitokėja ir prisimena, kad jų mama ar močiutė moka užkalbėjimų. Daugelio užkalbėtojų artimieji į atvykėlius visai nekreipia dėmesio, net jiems esant užsiima savo reikalais. Taigi galima pastebėti, kad artimiausi užkalbėtojoms žmonės šios veiklos pernelyg nesureikšmina, laiko ją kasdienybės dalimi, nesvarsto ir neanalizuoja. Daugeliu atvejų užkalbėtojų šeimos nariai ir kiti giminaičiai tokią veiklą vertina arba teigiamai, arba neutraliai. Pasak pateikėjų, artimieji jas palaiko, nes padedančios žmonėms, nedarančios nuodėmės: *Švinci žodžiai, tai jeigu aš jau bet kokius ti žodžius kalbėcia, ti blogai būt, o jeigu žmogų pagydai, tai kas čia blogo* (užkalbėtoja iš Švenčionių (Bronislava)). Tik retais atvejais užkalbėtojos išgirsta priekaištų, pavyzdžiui, dėl sveikatos sutrikimų užkalbėtojos iš Ignalinos (Vandos) vaikai prašo nepriimti lankytojų. Pasak ignalinetės, sunkumai, patiriami užkalbėjus, paveikė jos sveikatą: *Aš, dukryt, viską persergu pati. Aš nėra tokio daikto, kad aš nesusimušus. Mane pančioja, mane vis nugriauna, aš visas ligas perimu į save*. Užkalbėtoja prisiminė, kad anksčiau šiai veiklai prieštaravęs vyras, bet jį perkalbėję lankytojai: *Vyras anksčiau prieštaravo jaunystėj. Kiek kortų mano sudegino, visko. Paskui žmonės prašydavo, kad leistų man. Paskui vaikai paaugo, sako: „Mama, sarmata, burtininke šaukia“*. Kuom nori tešaukia, būriau ir

bursiu. Net ir tos užkalbėtojos, kurios yra sulaukusios kritikos dėl savo veiklos, jos nepaiso ir toliau užsiima įprasta praktika. Tačiau to negalima būtų laikyti maištu ar principine kova – užkalbėtojos tiesiog negali atsisakyti padėti žmogui, kai į jas kreipiasi, laiko tai savo pareiga: *Per savo laiką niekada niekam neatsisakiau padėti* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija)).

Šeimos nariai ir giminaičiai ne tik padeda užkalbėtojoms, palaiko jas, bet ir patys aktyviai lankosi ar atveža kitus giminaičius, pažįstamus. Kai kurios pateikėjos sakosi pirma išbandančios užkalbėjimus su artimaisiais ir tik vėliau jais padeda atvykėliams (užkalbėtoja Japifanija iš Švenčionėlių ir užkalbėtoja Valentina iš Bėčiūnų). Ne visais atvejais artimieji tiki užkalbėjimų veiksmingumu, bet dėl to neprieštarauja užkalbėtojoms, savo nuomonės neperša. Pateikėjos pasakoja, kad tarp tų, kurie pradėjo tikėti, kai patiems padėjo, yra ir giminaičių, ir šeimos narių.

Net ir artimiausių užkalbėtojų šeimos narių žinios apie užkalbėjimų tradiciją yra gana abstrakčios, žinomi tik bendriausi dalykai: nuo ko moka gydyti, kad užkalbant meldžiamasi ir kt. Turima informacija sukaupta ne tik bendraujant su užkalbėti mokančiais artimaisiais, bet ir su kitais užkalbėjimų tradicijos dalyviais – dažnai dalijamasi įvairiomis nuogirdomis apie anksčiau gyvenusius arba šiuo metu kitose vietovėse praktikuojančius užkalbėtojus. Tai, kad arčiausiai užkalbėtojų esančių žmonių žinios apie užkalbėjimus yra paremtos įvairiomis nuogirdomis apie kitus užkalbėtojus, liudija ilgametę ir įvairią užkalbėjimų tradiciją regione. Turimų žinių apie užkalbėjimus fragmentiškumą taip pat galima grįsti paslapties motyvu, kuris būdingas ne tik užkalbėjimų tekstams, bet ir individualiems atvejams – užkalbėtojos nekommentuoja ir neapartinėja savo lankytojų vizitų motyvų ir aplinkybių nei giminaičių, nei kituose sambūriuose ar asmeniniuose pokalbiuose, dėl to artimieji ir neturi aiškaus supratimo. Užkalbėtojos pabrėžia, kad dažnai artimieji ir patys nesigilina, nieko neklausinėja.

Kalbant su užkalbėtoja dažnai būna, kad jis akcentuoja vienus dalykus, o jo artimasis pateikia savo nuomonę, savo motyvaciją. Teko išgirsti ir šeimos narių diskusijų apie užkalbėjimus. Įdomu, kad artimųjų atkuriamą tradicijos viziją dažnai turi daug daugiau apribojimų, akcentuojamos griežtos rekomendacijos – pateikiama tarsi užkalbėjimų teorija. Pačios užkalbėtojos (4 išskirti atvejai) tradiciją atskleidžia kaip daug platesnę veiklą, kurioje yra vietos improvizacijai, kai prisitaikoma prie kiekvieno individualaus atvejo, remiamasi ilgametės praktikos patirtimi. Čia taip pat išryškėja vadinamųjų „išmanančių pateikėjų“ (angl. *well-informed informant*), turinčių kokybiškos informacijos apie tradiciją, problema: galima apklausti kone pusę tūkstančio pateikėjų, tačiau iš jų gali būti tik vienas, gerai išmanantis ir suprantantis sistemą. O „neišmanantys pateikėjai“

(angl. *ill-informed*) į tyrimą įneša sumaištis.²¹ Atliekant tyrimą, dėl turimų teorinių žinių, dažniausia pagrįstų nuogirdomis, daugiausia neaiškumų kildavo dėl užkalbėtojų artimųjų atsakymų. Pačios užkalbėtojos išryškėjo kaip išmanančios tradiciją, bet savo veiklą vykdančios improvizuotai, laisvai, pasiremamos praktinėmis žiniomis.

Dabartinėse išsivysčiusiose bendruomenėse etninė specifika sparčiai nyksta dvasinės kultūros sferoje, išlikdama etninės psichologijos srityje. Vis dėlto net ir jose daugiau ar mažiau išliko specifiniai materialinės kultūros ir buities bruožai, nes etniniai procesai, lyginant su socialiniais ar ekonominiais, yra lėtesni. Savita tokių bruožų talpykla yra šeima, *kaip socialinė ląstelė, kaupianti, atkurianti informaciją apie kasdienį gyvenimo būdą*²². Užkalbėjimų tradicijos išlikimui ir gyvavimui Rytų Aukštaitijos regione neabejotinai daug įtakos turėjo ne tik perdavimo tradicija, bet ir bendruomenės, ypač šeimos, palaikymas. Užkalbėjimų atlikėjoms namų žmonių grupėje puikiai sekasi suderinti užkalbėjimų praktiką ir kitas veiklas. Artimųjų aplinka užkalbėtojoms – palanki terpė skleisti ne tik kaip individualiai asmenybei, bet ir tobulėti kaip užkalbėtojai. Jos tokioje aplinkoje jaučiasi suprastos, palaikomos ir saugios. Dažnai būtent artimieji, giminės yra aktyviausi užkalbėtojų lankytojai, nors kai iš jų akcentuoja, kad artimiausiems dažnai būna sunkiau padėti. Nors namų žmonių grupės nariams užkalbėjimų tradicija yra kone kasdienybės dalis ir jie yra labai gerai prisitaikę prie užkalbėtojo veiklų, tradicijai būdingi apribojimai, paslapties motyvas bei praktinių žinių stoka lėmė, kad jų sukauptos žinios kai kuriais atvejais nesutampa su užkalbėtojų patirtimi.

3.5. Santykis su kitais bendruomenės nariais

*Terminas „visuomenė“ gali būti taikomas apibrėžiant žmonių apjungiančių visų žmonių bendruomenių visumą*²³. Bendruomenės sąvoka laikytina viena plačiausiai ir dažniausiai naudojamų socialiniuose moksluose, analizuojama jau keli šimtai metų, bet bendro sutarimo dėl jos neprieita – sąvoką geriausiai atitinkantis apibrėžimas iki galo taip ir nesuformuluotas. Siekiant bent iš dalies išspręsti šią problemą, prie bendruomenės sąvokos bandoma pridėti konkretumą nurodantį apibūdinimą: lokali bendruomenė, tautų bendruomenės etc. Tradicinėje antropologijoje bendruomenė apibrėžiama keliais apibūdinimais: bendri žmonių tarpusavio interesai; bendra

²¹ HARRIS, Marvin. *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*. New York: Altamira Press, 2001. P.585-587.

²² DUNDULIENĖ, Pranė. *Lietuvos etnologija*. Vilnius: Mokslas, 1991. P. 5.

²³ HOWARD, Michael. *Contemporary Cultural Anthropology*. Boston, London: University of British Columbia, 1989. P. 5.

ekologija ir vietovė; bendra socialinė sistema ar struktūra²⁴. Siekiant išvengti painiavos tarp skirtingų apibrėžimų ar teorijų, *dažnai bendruomenės (bendrijos) sąvoka moksliniuose tekstuose vartojama kaip savaime suprantama ir nepateikiamas jos savitas apibrėžimas ar teoriniai apibendrinimai*²⁵.

Bendruomenės nariai tarpusavyje gali būti susiję skirtingais lygmenimis: lokaliaje bendruomenėje susitelkę skirtingų profesijų atstovai, išpažįstantys skirtingas religijas, o jų *identitetus apibūdina skirtingi dėmenys*²⁶. Šio tyrimo atveju bendruomenė suprantama plačiai, tarpusavio santykiai ir bendruomenės vidinė struktūra dėl tyrimo pobūdžio neanalizuojama, tačiau dėl skirtingo santykio su objektu išskiriamos kelios bendruomenės narių kategorijos: užkalbėtojo šeimos nariai ir giminaičiai, gydytojai, kunigai, kaimynai, kiti lankytojai, priklausantys tai pačiai bendruomenei kaip ir užkalbėtojas. *Nereikia užmiršti tačiau, kad kiekvienas „medžiagos“ rinkimas yra visados sąlygotas tikslo, kurio vardan jis daromas <...>*²⁷; atliekamas minimalus bendruomenės tyrimas – bendruomenė kaip sistema analizuojama tiek, kiek tai naudinga ir reikalinga užsibrėžto objekto analizei.

Atvykus į konkrečią gyvenvietę nebuvo sunku išsiaiškinti, kur tiksliai gyvena užkalbėti mokantis žmogus – dažniausia gyventojai galėdavo tiksliai nurodyti, kur ieškoti, papasakodavo apie anksčiau vietovėje gyvenusius užkalbėtojus. Apie vietos užkalbėtojus galėjo papasakoti ne tik vyriausieji, bet ir jaunesni, vidutinio amžiaus gyventojai. Žinoma, jų žinios apie užkalbėjimų tradiciją daug patikimesnės, kai bendruomenėje yra žmogus, mokantis užkalbėti ir šią veiklą vykantis. Nors vaikai ir paaugliai nebuvo specialiai klausinėti, susidarė įspūdis, kad vyresni iš jų yra girdėję apie užkalbėtojus, ypač vietovėse, kur jie priima lankytojus. Dažnai savo vaikus pas užkalbėtojas atveda net ir tie, kurie patys netiki užkalbėjimais.

Iš pokalbių su atsitiktiniais gyventojais (tose vietovėse, kur netoliese gyvena užkalbėtojas) apie užkalbėjimų gyvavimą jų krašte aiškėja, kad klausimai apie užkalbėtojus, užkalbėjimus jų netrikdo, nė vienas nesitikslino, kas turima galvoje, neįprastų gyventojų reakcijų nebuvo pastebėta. Viena vertus, vietos gyventojai tikriausiai yra įpratę prie atvykstančiųjų, kurie klausinėja ieškodami užkalbėtojų (daugelyje mažesnių kaimų ant namų nėra nurodyta gatvių

---

²⁴ BARNARD, Alan; SPENCER, Jonathan. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London & New York: Routledge, 1996. P. 114–116.

²⁵ SAVONIAKAITĖ, Vida. *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. P. 54.

²⁶ Ten pat. P. 56.

²⁷ GREIMAS, Algirdas Julius. *Lietuvių mitologijos studijos*. Vilnius: Baltos lankos, 2005. P. 30.

pavadinimų ar namų numerių, tad apie užkalbėtojų gyvenamąją vietą atvykėliai sužino iš vietos gyventojų; net ir tose vietovėse, kur aiškiai nurodyti adresai, gyventojai užkalbėtojų gyvenamąją vietą dažnai nurodo ne pasakydami adresą, o apibūdindami namą, nurodydami kryptį ir pan.), kita vertus, tai rodo tolerantišką aplinkinių požiūrį, liudija užkalbėtojus esant lygiateisiais bendruomenės nariais, o užkalbėjimų tradiciją – gyvą socialinį reiškinį.

Ne visada bendruomenės nariai, net artimiausi kaimynai, žino apie vietos užkalbėtoją. Paprastai mažiau žino tos bendruomenės, kuriose užkalbėjimų tradicija yra nykstanti arba išnykusi. Tačiau net ir užkalbėtoją turinčiose bendruomenėse pasitaiko, kai kaimynai ar kiti bendruomenės nariai nepagrįstai piktinasi užkalbėtojų veikla, netiki ja. Įdomu ir reikšminga, kad prireikus patys kreipiasi pagalbos²⁸. Tokių atvejų nurodė ir kalbintos užkalbėtojos: *Dabar va kaimynai mano sako: „Čeraunike tu“*, – buvo užsipuolusi kaimynė, tačiau pati pas užkalbėtoją lankėsi, buvo atvedusi ir sūnų, kurį pateikėja užkalbėjo *nuo danties* (užkalbėtoja iš Ziboliškės k. (Irena Regina). Tokios priešpriešos susidaro dėl nepakankamo bendruomenės narių suvokimo. Dažnai apie užkalbėjimus būna primenama ginčų metu, siekiant įžeisti. Užkalbėtojas skaudina ir neapgalvoti pasakymai: užkalbėtoja Janina iš Svirkių sen.: *Apačioje yra vyras* [gyvena pirmame aukšte – V. P.], *buvo problema pas dukrytę, buvo problema pas sūnų. Ir pirmą kartą su dukryte* [buvo – V. P.], *gerai, viskas normaliai. Paskui su sūnum ateina, – tikrai viskas normaliai. Paskui trečias žmogus atvažiavo, pažįstamas, ir sakė: „O kur gyvena?“* [užkalbėtoja – V. P.], *o tas kaimynas atsakė: „A, ragana – tenai, antras aukštas“*. *Man nemalonu, aš padėjau jo vaikams, o jis mane taip vadina*. L. Būgienė pastebi, kad šiame regione *užkalbėtojai turi savotišką statusą bendruomenėje – nors dažniausiai nėra besąlygiškai gerbiami, bet toli gražu ir nemarginalizuojami*²⁹.

Kaimynai ne visuomet yra tradicijos priešininkai ir dažniausia gerai žino apie bendruomenės užkalbėtoją. Nedidelėse gyvenvietėse žmonės pažįsta vieni kitus, tad bendruomenės nariai paprastai gali nurodyti, kas kaime ar miestelyje moka užkalbėjimų, neabejotina, kad tai priklauso ir nuo tradicijos stiprumo. Taigi kaimynai reaguoja įvairiai: yra tikinčių, netikinčių, tačiau artimiausieji bendruomenės nariai žino apie užkalbėtojų veiklą, dėl to jie yra neatsiejama tradicijos dalis, kaip ir kiti aplinkiniai, yra vieni iš palaikančiųjų. Šie santykiai ypač reikšmingi, nes dažnai, negalėdami savo žinių perduoti artimiausiems žmonėms, užkalbėtojai renkasi kaimynus. Kaimynai, kaip ir šeimos nariai ar giminaičiai, yra dažni užkalbėtojų lankytojai. Pateikėjos sakosi iš esmės nesulaukiančios (nepaisant pavienių situacijų) kaimynų replikų dėl vykdomos veiklos: *Jos žino, kad*

²⁸ BŪGIENĖ, Lina. *Rytų Lietuvos kultūrinė tradicija: keli užkalbėtojo paveiklo bruožai*. Tautosakos darbai XL, 2010, P. 66.

²⁹ Ten pat. P. 67.

aš nedarau nieko. Pas mane ir kaimynai ateina apsigydyt. Jos žino ir supranta (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija). Kitaip nei su iš toliau atvykstančiais lankytojais, užkalbėtojos su apsilankančiais kaimynais turi ilgamete pažintimi paremtą glaudų ryšį, palaiko draugiškus santykius, bendrauja įprastai, nesijaučia atstumti ar smerkiami, priešingai – labiau reikalingi ir gerbiami.

Ypač priešiška prieš užkalbėtojus, atrodytų, turėtų būtų nusiteikę bažnyčios atstovai ir gydytojai, tačiau pačios užkalbėtojos per ilgus praktikos metus yra sulaukusios vos vienos kitos jų pastabos. Dažniausia apie priešišką jų nusiteikimą užkalbėtojos yra girdėjusios iš kitų, tačiau pačios jo beveik nesulaukdavusios: *Bažnyčioj niekur nesako apie šitą. Nepriekaištauna niekada. Bet pas mus sako: „Padėk kitam, Dievas tau padės“.* Knygose šventose taip parašyta. *Mes padedam žmonėm ir Dievas padeda mums* (užkalbėtoja iš Švenčionėlių (Japifanija). Kalbintų užkalbėtojų santykiai su kunigais yra skirtingi: vieni aiškino per išpažintį nesakantys kunigui, kad moka užkalbėjimų, nes žino jį šią tradiciją smerkiant, kiti – atvirkščiai, per išpažintį pasipasakoja ir gauna kunigo pritarimą, tačiau yra ir nepaisančių kunigų nuomonės – pateikėja iš Ignalinos (Vanda) piktinosi kunigų ydomis: *Dievas nesutvarkė bažnyčios kaip reikia. Kunigai, Dievo tarnai, neteisingi: tai prievartauna, tai plėšo, tai vagia, tai viską daro, ką jie nepridaro. Tai jie gi Dievo tarnai. A Dievų aš turiu namie.* Vis dėlto dažniausia užkalbėtojos, kaip ir kiti bendruomenės nariai, pripažįsta bažnyčios autoritetą, tačiau dėl užkalbėjimų yra linkę nepaisyti kunigų pamokslų, nes įsitikinę, kad užkalbėjimai yra teisėti, nelaiko to nuodėme.

Dažnai pasakojama, kaip kunigai, paprastai smerkiantys užkalbėtojų veiklą, prireikus patys į juos kreipiasi. Pasak Bronislovos Kerbelytės, Lietuvoje tokių atvejų žinoma per trisdešimt³⁰. Užkalbėtojos ypač dažnai pasakoja kitą siužetą – kaip gydytojai siunčia ligonius pas jas ar net patys atvyksta. Pateikėja iš Svirkų sen. (Janina) pasakojo apie nuolat atvykstančius žmones, kuriuos siuntę gydytojai: *Pirmą kartą, visi eina pas gydytojus. Gydytojas pasako, kad „negaliu padėti, va tau numeris telefono, skambink, prašyk, važiuok ir viskas bus gerai“*, pasak užkalbėtojos iš Švenčionėlių (Japifanijos), *net seni gydytojai, jeigu pakliūna žmogus, o jos negali užgydyti, kiti sako: „Ieškokite močiučių, kurios užkalba“*. L. Būgienė pastebi, kad *nepaprastas užkalbėjimų poveikis daro įspūdį ir kitiems žmonėms, ypač jį patiriantiems pacientams, dažniausiai*

---

³⁰ KERBELYTĖ, Bronislava. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas, t. 3: Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*. Vilnius, 2002.

*priversdamas juos pakeisti savo požiūrį į šią praktiką ar net ir visą ligtolinę savo pasaulėžiūrą apskritai*³¹.

Prisimindami kunigų ar gydytojų neigiamus vertinimus tradicijos atžvilgiu užkalbėtojos jų nepaiso, laikosi savo nuomonės, kad jų veikla yra pagalba žmonėms, kad jie niekuo nekenkia. Situacijas, kai kunigai ar gydytojai pritaria šiai veiklai, užkalbėtojos akcentuoja ir noriai prisimena, noriai dalijasi su tyrėju įvairiomis istorijomis. Apskritai dažniausia užkalbėtojai bendruomenėje yra gerbiami, patys jaučiasi vertinami ir reikalingi, o didžiausiu to įrodymu laiko pasveikusių žmonių padėkas ir rekomendacijas. Kalbintos užkalbėtojos, nepaisydami nuomonių įvairovės, priima žmones, nes yra įsitikinę savo pagalbos nauda, prireikus negali atsisakyti padėti, teikiamą pagalbą jie laiko Dievo dovana, o ne magiškais sugebėjimais.

Dabar, analizuojant ilgą laiką (apie 15 metų) stebėtą bendruomenės narių reakciją, jų požiūrį į užkalbėtojus, galima būtų teigti, kad bendruomenei nėra sunku prisitaikyti prie naujos pažįstamo nario veiklos (šiuo atveju užkalbėjimo). Įgytos žinios nepakeičia aplinkinių nuomonės apie žmogų. Užkalbėtojas aplinkinių pasitikėjimą neabejotinai įgyja ir per ilgus praktikos metus. Nors pačiu reiškiniu abejojama, žinių perdavimas, kaip natūrali tąsa, tarsi išteisina užkalbėtoją ir padeda išvengti neigiamos bendruomenės narių reakcijos – tradicija priimama, o didžiausias bendruomenės narių nepasitikėjimas kyla kalbant apie užkalbėjimų efektyvumą, bet ne apie konkretų užkalbėtoją.

---

³¹ BŪGIENĖ, Lina. *Rytų Lietuvos kultūrinė tradicija: keli užkalbėtojo paveiklo bruožai*. Tautosakos darbai XL, 2010, P. 72.

VIETOJ IŠVADŲ

Palaikant antropologų poziciją vengti kategoriškų išvadų, vietoj jų atrodo svarbu pamąstyti apie tradicijos tęstinumą. Analizuodamas kultūrų įvairovę C. Lévi-Straussas taip pat atkreipia dėmesį į pasaulio visuomenėse veikiančias dvi priešingas jėgas: vienos linkusios išsaugoti savitumus ir net atsiriboti, kitos – juda supanašėjimo su kitomis link³². Taigi, kur link juda Lietuvos užkalbėjimų tradicija? Svarbiausia tradicijos išlikimo prielaida – užkalbėjimų perdavimo tradicija, taip pat turinti ne vieną variantą. Daugelis stengiasi perduoti autentiškas, savitas žinias, tačiau užkalbėjimų variantiškumas liudija, kad perduodamas tekstas ilgainiui gali keistis (panašiai kaip pasakų variantai). Dauguma užkalbėtojų norėtų tradiciją išlaikyti, tačiau nerimauja, ar bus kam sukauptas žinias perduoti. Tradicijos tęstinumui užtikrinti taip pat svarbus ir aplinkinių palaikymas. Apsaugoti unikalias visuomenės tradicijas, taip pat ir užkalbėjimų, reiškia apsaugoti visuomenę nuo suvienodėjimo. Kalbėdamas apie būtinumą apsaugoti kultūrų skirtingumą, C. Lévi-Straussas akcentavo tolerancijos svarbą. Tolerancija jam – *lankstus požiūris, numatantis, suprantantis ir skatinantis tai, kas turėtų būti*. Pažymima, kad vienintelis galimas mūsų reikalavimas – kad žmonių kultūrų įvairovė reikštųsi formomis, *kurių kiekviena prisidėtų prie kuo didesnio kitų kilnumo*³³.

Vis dėlto dėl magistrinio darbo pobūdžio būtina pateikti keletą apibendrinančių tyrimo išvadų. Kalbintų užkalbėtojų teikiama pagalba žmonėms – pakankamai skirtinga. Pagal išryškėjusius skirtumus matyti dvi išsiskiriančios grupės: pirmoji – žinančios keletą pagrindinių užkalbėjimų, nedaug lankytojų sulaukiančios, savo žinias siaurai taikančios užkalbėtojos; antroji – besimančios užkalbėti nuo beveik visų negalavimų, kai kuriais atvejais pačios gebančios nustatyti jų priežastį, sulaukiančios daug lankytojų, sukauptas žinias taikančios laisviau, improvizuodamos. Pirmajai grupei priskiriamos užkalbėtojos, sakytume, yra silpnoji tradicijos grandis dėl siauro žinių taikymo, aktyviausios – priešingai – užtikrina tradicijos gyvybingumą. Yra nemažai su užkalbėjimų tradicija susijusių aspektų, kurie sieja abi grupes: visos užkalbėtojos akcentuoja tik padedančios žmonėms, išskiria tikėjimo svarbą, Dievo vaidmens reikšmę, kritikuoja užkalbėtojus, siekiančius pasipelnėti iš pagalbos žmonėms, ir kt. Visos užkalbėtojos laiko save paprastais, eiliniaisiais žmonėmis, sako užkalbančios, bet to nesiejančios su burtais ar magija, tik su Dievo pagalba. Bendruomenės nariai, sakytume, dažniausia turi pakankamai žinių apie užkalbėjimų tradiciją ir užkalbėti mokantį asmenį, tad priima jį kaip kiekvieną kitą bendruomenės narį, jo veiklos nekritikuoja, prireikus patys kreipiasi prašydami pagalbos. Užkalbėjimus perėmęs žmogus jaučia didelę atsakomybę ir prisiima įsipareigojimą padėti kitiems tol, kol pats turės jėgų. Net ir tais

³² LÉVI-STRAUSS, Claude. *Rasė ir istorija*. Vilnius: Baltos lankos, 1992. 10 p.

³³ Ten pat. 70 p.

atvejais, kai užkalbėtojui sunku dirbti, jis niekuomet neatsisako padėti. Užkalbėtojas lankytojų ir bendruomenės pripažinimą ir pasitikėjimą yra užsitarnavęs dėl vertybių, kuriomis vadovaujasi, tikėjimo Dievu, pagalbos kiekvienam prašančiajam, asmeninių savybių. Nors kai kurių užkalbėtojų veikla neapsiriboja vien užkalbėjimais, įvairi jų teikiama pagalba užtikrina užkalbėjimų tradicijos gyvybingumą.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Pagrindiniai šaltiniai

1. Pokalbiai su Japifanija Sokolova. Užrašė V. Pukėnaitė. V. Pukėnaitės asmeninis archyvas
2. Pokalbiai su Janina (gyv. Svirkų sen., Švenčionių r.). Užrašė V. Pukėnaitė. V. Pukėnaitės asmeninis archyvas.
3. Pokalbiai su Vanda (gyv. Ignalinoje, Ignalinos r.). Užrašė V. Pukėnaitė. V. Pukėnaitės asmeninis archyvas.
4. Pokalbiai su Valentina Urboniene. Užrašė V. Pukėnaitė. V. Pukėnaitės asmeninis archyvas.

Kiti šaltiniai

5. Pokalbiai su Aldona Čeberakiene. Užrašė V. Pukėnaitė. V. Pukėnaitės asmeninis archyvas.
6. Pokalbis su Ulijana Kirilova. Užrašė V. Pukėnaitė. V. Pukėnaitės asmeninis archyvas.
7. Pokalbis su Janina Albina Novikiene. Užrašė V. Pukėnaitė. V. Pukėnaitės asmeninis archyvas.
8. Pokalbiai su Vanda Pukėniene. Užrašė V. Pukėnaitė. V. Pukėnaitės asmeninis archyvas.
9. Pokalbis su Bronislava Raketiene. Užrašė V. Pukėnaitė. V. Pukėnaitės asmeninis archyvas.
10. Pokalbiai su Laura Rinkevičiūte. Užrašė V. Pukėnaitė. V. Pukėnaitės asmeninis archyvas.
11. Pokalbis su Irena Regina Šalc. Užrašė V. Pukėnaitė. V. Pukėnaitės asmeninis archyvas.

Mokslinė literatūra

1. VAITKEVIČIENĖ, Daiva. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. 919 p.
2. BŪGIENĖ, Lina. *Rytų Lietuvos kultūrinė tradicija: keli užkalbėtojo paveiklo bruožai*. Tautosakos darbai XL, 2010. 358 p.
3. ROMANOVA, Marija. *Lietuvos rusų sentikių užkalbėjimai: formavimasis ir raida*, daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: 2007.
4. DUNDULIENĖ, Pranė. *Lietuvos etnologija*. Vilnius: Mokslas, 1991. 406 p.

5. KERBELYTĖ, Bronislava. *Etnologinės medžiagos rinkimo metodikos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005. 86 p.
6. KERBELYTĖ, Bronislava. *Slavų folkloras*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012. 488 p.
7. KERBELYTĖ, Bronislava. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas, t. 3: Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*. Vilnius, 2002. 452 p.
8. SAUKA, Donatas. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007. 472 p.
9. ŠMITIENĖ, Giedrė. *Takios tradicijos samprata*. Tautosakos darbai XLI, 2011. 324 p.
10. PASSALIS, Haralampos. *Secrecy and Ritual Restrictions on Verbal Charms Transmission in Greek Traditional Culture*. *Incantatio* 1, 2011. Prieiga per internetą: http://www.folklore.ee/incantatio/Incantatio_2011_1_Passalis.pdf
11. DUMONT, Louis. *Esė apie individualizmą: modernioji ideologija antropologiniu požiūriu*. Vilnius: Baltos lankos, 2002. 229 p.
12. HARRIS, Marvin. *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*. New York: Altamira Press, 2001. 808 p.
13. LÉVI-STRAUSS, Claude. *Rasė ir istorija*. Vilnius: Baltos lankos, 1992. 77 p.
14. LÉVI-STRAUSS, Claude. *Laukinis mąstymas*. Vilnius: Baltos lankos, 1997. 332 p.
15. BARNARD, Alan; SPENCER, Jonathan. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London & New York: Routledge, 1996. 664 p.
16. SAVONIAKAITĖ, Vida. *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. 518 p.
17. GREIMAS, Algirdas Julius. *Lietuvių mitologijos studijos*. Vilnius: Baltos lankos, 2005. 752 p.
18. HOWARD, Michael. *Contemporary Cultural Anthropology*. Boston, London: University of British Columbia, 1989. 459 p.
19. Oxford Dictionaries [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/sorcerer#sorcerer_3.
20. Litanistikos paveldo informacinė sistema Aruodai [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.aruodai.lt/paieska/terminas.php?TeId=4368>.

SUMMARY

The role and impact of the charmer within the tradition of the charm is best evident when analyzing their own stories. These stories are well complemented by contemplations of other participants of the tradition regarding charmers and the tradition of the charm. The object of the master's thesis are the most active charmers of the Eastern Aukštaitija Region. The thesis draws upon the material that has been recently collected by the author (in 2013–2014), mostly the charmers' stories. The thesis focuses not on problematic issues of charms, which have been amply studied by researchers, but on the doer, the charmer. The key research problem is the attitude of the charmer within the tradition of the charm, which has been little investigated and analyzed. The main objective of the thesis is to describe and analyze the relationship between the individuality and the role of the charmer, characterize the charmer's self-perception and highlight currency of the charmer's impact within the tradition of the charm. The thesis has the purpose to bring to notice the fact that without the analysis of the charmer's role, the research of the tradition of the charm lacks objectivity.

PRIEDAI

1 priedas. Pateikėjų sąrašas

1. Aldona Čeberakienė (g. 1944 m., gyv. Pelenių k., Linkmenų sen., Švenčionių r.);
2. Ulijana Kirilova (g. 1933 m., gyv. Milkūnų k., Svirkų sen., Švenčionių r.);
3. Janina Albina Novikienė (g. 1933 m., gyv. Milkuškų k., Švenčionių r.);
4. Vanda Pukėnienė (g. 1937 m., gyv. Švenčionėliuose, Švenčionių r.)
5. Bronislava Raketienė (g. 1933 m., gyv. Švenčionyse, Švenčionių r.);
6. Laura Rinkevičiūtė (g. 1993 m., gyv. Švenčionėliuose, Švenčionių r.);
7. Japifanija Sokolova (g. 1948 m., gyv. Švenčionėliuose, Švenčionių r.);
8. Irena Regina Šalc (g. 1944 m., gyv. Ziboliškės k., Strūnaičio sen., Švenčionių r.);
9. Valentina Urbonienė (1930 m., gyv. Bėčiūnų k., Ignalinos sen., Ignalinos r.);
10. Užkalbėtoja (57 m., gyv. Svirkų sen., Švenčionių r.);
11. Užkalbėtoja (79 m., gyv. Ignalinoje, Ignalinos r.).